

■ ■ ■ A FORRADALOM ■

BEVEZETÉS

A nyolcvanas évek végétől, a magyarországi rendszerváltozástól kezdődően – miután Pozsgai Imre, az akkori állampárt, a Magyar Szocialista Munkáspárt egyik vezéregyénisége a Kossuth rádióban kijelentette, hogy az 1956-os események nem ellenforradalom, hanem népfelkelés volt – lehetett egyre szabadabban foglalkozni a témával. 1989-ben és 1990-ben gombamód jelenhettek meg a forradalom eseményeivel foglalkozó könyvek, visszaemlékezések, cikkek, s az elektronikus médiában is egyre gyakrabban számolhattak be élményeikről a magyar forradalom résztvevői. A magyarországi változások egyik leglátványosabb történése is 1956-hoz kapcsolódik: 1989. június 16-án több százezren a Hősök terén, több millióan pedig a televízió képernyője előtt követhették élőben Nagy Imre mártír miniszterelnöknek és mártírtársainak újratemetését. Húsz évvel az újratemetés után mind a résztvevők, mind az elemzők szinte egyöntetűen úgy vélik, hogy az a nap alapjaiban rengette meg a Kádár János nevéhez főződő magyar szocialista rendszert.

Azóta számos történész, kutató dolgozta fel a magyar, a szovjet, a román és részben a jugoszláv (szerb) levéltárak vonatkozó dokumentumait. Ezek alapján most már sokkal többet tudunk 1956-ról. Kutatnivaló azonban még mindig akad.

A könyv megírásakor az volt a célom, hogy eddigi ismereteink alapján a korabeli magyar–jugoszláv viszonyt és a forradalom leverése után ide menekült csaknem húszezer magyar sorsát bemutassam. Igyekeztem az általam is ismert tényeket feldolgozni, mellőztem az olyan történetek megírását, amelyekről biztosan tudom, hogy hamisak, vagy más források nem támasztják alá az elmondottakat. Felhasználtam az eddig megjelent vonatkozó tanulmányokat, könyveket és természetesen azokat a levéltári dokumentumokat, amelyekhez hozzá tudtam férni. A könyvben megjelentettem az elmúlt évek során általam összegyűjtött interjúkat, visszaemlékezéseket. Ez utóbbiak alapján színesebb képet kívánok festeni a korabeli Jugoszlávia területén létesített menekülttáborok mindennapjairól, a menekültek helyzetéről, de azoknak a visszaemlékezéseit is tartalmazza a kiadvány, akik valamilyen okból jelen voltak a forradalmi eseményeknél.

Szándékom minél alaposabban megismertetni az érdeklődőkkel az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc jugoszláviai vonatkozásait. Ugyanis eddigi kutatásaim alapján az a meggyőződés alakult

ki bennem, hogy ezzel a témával kevesen, a Jugoszláviába menekült magyar 56-osokkal pedig behatóan szinte senki sem foglalkozott.

*

Máig sem teljesen tisztázott a korabeli Jugoszlávia szerepe az 1956-os magyar forradalomban. Eddig az a kép alakult ki, hogy Tito jugoszláv vezető a magyar felkelés kirobbanásakor előbb kivárt, majd néhány nap elteltével kiállt az időközben újból miniszterelnökké kinevezett Nagy Imre és kormánya mellett. A budapesti változásokban a szocializmus általa képviselt, Moszkva irányításától független építésének győzelmét látta. Amikor a tömegek nyomására és Nagy Imre közeli munkatársainak hatására október végén bevezették Magyarországon a többpártrendszert, koalíciós kormány alakult, valamint kiléptek a Varsói Szerződésből, Tito elgondolkodott. Tartott attól, hogy azok a demokratizálódási folyamatok, amelyek északi szomszédjában zajlanak, nem a proletárdiktatúra szellemében történnek, és átcsaphatnak saját országába is. Talán ezért is egyezett bele – még Hruscovot is meglepve – olyan könnyen, ellenvetés nélkül a Brioni-szigeten titokban megtartott találkozón a második szovjet katonai beavatkozásba. Mint ismeretes, a katonai intervencióra, amely a forradalom leverését eredményezte, november 4-én került sor.

Tito a brioni találkozón ígéretet tett a szovjet vezetésnek, hogy „kiktartják” Nagy Imrét a közéletből, s megpróbálják rávenni kormányfői posztjáról való lemondásra, vagyis lehetővé teszik egy új szovjet bábkormány létrejöttét. A gyakorlatban ez úgy történt, hogy az intervenció kezdetén a budapesti jugoszláv nagykövetség menedéket ajánlott fel Nagy Imrének és kormánya kommunista tagjainak, valamint családtagjaiknak. Nagy Imréék – látva reménytelen helyzetüket – el is fogadták az ajánlatot, bevonultak a nagykövetség épületébe, de azzal a szándékkal, hogy (bízva Titóban) majd valahol Jugoszláviában Tito segítségével folytathatják politikai harcukat a magyar ügyért. Nem volt tudomásuk a két nappal korábban lezajlott Tito–Hruscov találkozón történt megállapodásról. A jugoszláv vezetés a nagykövetség munkatársain keresztül pedig többször megpróbálta teljesíteni a szovjet vezetésnek tett ígéretét, azaz lemondásra bírni Nagyt, amire a miniszterelnök hajthatatlansága miatt nem került sor.

A lemondási nyilatkozat hiányában egyre kellemetlenebbé vált a belgrádi vezetés számára az a helyzet, hogy saját területen tartózkodik egy másik ország miniszterelnöke. A helyzetet csak fokozta, hogy idő-

közben szovjet segítséggel megalakult a Kádár János által vezetett új magyar kormány. Az ügynek úgy vetettek véget, hogy megállapodtak Kádárral, Nagy Imréék szabadon távozhatnak. Az új magyar kormány azonban első nemzetközi szerződését megszegte. Nagyékat titokban előbb Romániába szállították, majd Budapesten bíróság elé állították. A végeredmény: 1958. június 15-én Nagy Imrét és néhány társát halálra ítélték, s másnap ki is végezték őket. A hivatalos Jugoszlávia, Nagy Imréék elrablása, és a megállapodás megszegése miatt azonnal tiltakozott. Jegyzékháború alakult ki a két ország között, ami után hosszú hónapokra megromlott a két ország közötti, valamint a jugoszláv–szovjet viszony. Azonban az ellentmondásos helyzetet mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy szinte azon a napon, amikor Nagyékat csellemel eltávolítják a nagykövetség épületéből, Zágrábban minden probléma nélkül megalakul a magyar menekültek helyzetével foglalkozó jugoszláv–magyar vegyes bizottság!

Több kutatóban is felmerül a kérdés: Vajon Tito tudott-e arról, hogy Nagyékat mindenképpen bíróság elé fogják állítani, s miután távoztak a nagykövetség épületéből, tudomása volt-e arról, hogy másnap Romániába fogják őket szállítani? Mivel a belgrádi levéltárak anyagaihoz még nem lehet teljes mértékben hozzáférni, ezt egyelőre nem lehet biztosan tudni. Mint ahogy azt sem, hogy Dobrica Ćosić budapesti tartózkodása idején miről tárgyalt különböző magyar kormánytagokkal és a hozzájuk közel állókkal. Ezekről a tárgyalásokról, amint az könyvből kiderül, beszámolt a jugoszláv vezetésnek, azonban ezek a dokumentumok a mai napig nem kerültek elő.

MAGYAR–JUGOSZLÁV KAPCSOLATOK AZ 1956-OS FORRADALOM ELŐTT

A két ország kapcsolata a második világháború végétől a Sztálin–Tito összetűzésig

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc nemzetközi történetének egyik nagyon fontos fejezete a titói Jugoszlávia és Magyarország közötti viszony. A háborúban győztes Jugoszláviában a szovjet típusú egypártrendszerű diktatúra kiépítése lényegesen gyorsabban ment végbe, mint a térség többi országában, így Magyarországon is. A népfrontpolitika Jugoszláviában közvetlenül a második világháború után egészen mást jelentett, mint azokban az országokban, ahol a többpártrendszer, a koalíciós politika volt a jellemző. Ezáltal

a jugoszláv politikai rendszer magasabb fejlettségi szintet jelentett a Magyarországon – a szovjet csapatok benntartózkodása miatt – vezető szerepet játszó Magyar Kommunista Párt számára, mivel az közelebb állt a szovjet rendszerhez. Miután Jugoszláviában korán kommunista hatalom jött létre, magyar–jugoszláv relációban – némileg hasonlóan a szovjet kapcsolathoz – a formális diplomáciai, államközi kapcsolatokat is egyre inkább meghatározta a kommunista pártok és pártvezetők viszonya.¹ Akkoriban a szovjet és a jugoszláv törekvések abban sem különböztek egymástól, ahogyan támogatták a térségben a kommunista hatalomátvételt. Ily módon Titónak mint fontos szövetségesnek a tekintélynövekedése sem volt zavaró mindaddig, amíg önállósulási szándékot nem mutatott.

Rákosi Mátyás 1947 tavaszán még azt mondta Molotovnak egy megbeszélés alkalmával, hogy Magyarországon Jugoszlávia népszerűbb, mint a Szovjetunió.² Azonban Tito egyre nyilvánvalóbb önállósulási törekvései, Moszkvától független politikája nagyban elmérgesítette a viszonyt Tito és Sztálin között, aminek következménye volt, hogy 1948-ban a Tájékoztató Iroda bukaresti ülésén meghozta a Jugoszláv Kommunista Pártot elítélő határozatát, s kizárta soraiból.

A Sztálin–Tito összetűzés hatása a magyar–jugoszláv kapcsolatokra

Az 1948-ben elkezdődött és az 1949-ben végleg elmérgesedett szovjet–jugoszláv szembenállás következtében – moszkvai hatásra – megromlott a magyar vezetés és a Belgrád közötti viszony is. Rákosi Mátyás, a Magyar Dolgozók Pártjának főtitkára a többi szovjet csatlós államnál is nagyobb buzgalommal vette ki a részét a feszültség fokozásából. Ez leginkább a Rajk László – aki gyakorlatilag Rákosi után a legbefolyásosabb magyar vezető volt – ellen indított koncepciók perben nyilvánult meg, ahol Rajkot többek között jugoszláv kémnek titulálták, ezért ítélték halálra, majd végezték ki 1949. szeptember 29-én. Az ezt követő években a két ország kapcsolata szinte nullára redukálódott. Azonban Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála után, Nyikita Szergejevics Hruscsov hatalomra kerülésével és Nagy Imre első miniszterelnöksége idején (1953–1955), ha csak kis mértékben is,

1 Murasko – Noszkova: i. m. 75.

2 Vjacseszlav Mihajlovics Molotov és Rákosi Mátyás megbeszélése. In Izsák–Kun szerk.: i. m. 200.

de pozitív irányba mozdult el a két ország viszonya. Ám ez a közeledési folyamat Nagy 1955 áprilisában bekövetkezett leváltása után ismét megtorpanni látszott. Viszont az érdeklődés Nagy Imre sorsa iránt a jugoszláviai politikai elit részéről nem szűnt meg. Ez különösképpen Milan Georgijević újságíró, budapesti jugoszláv követségi titkár részéről volt tapasztalható, aki többek között a Nagy Imréhez közel álló Gimes Miklóssal és Vásárhelyi Miklóssal tartotta a kapcsolatot. Rainer M. János budapesti történész az 1999-ben kiadott *Nagy Imre 1953–1958* című nagysikerű biográfiájában erről a következőket írja: „Hogy ezt az érdeklődést a szomszédos ország sajtóért felelős diplomáciai beosztottja esetén természetesnek vesszük, vagy Georgijević a jugoszláv pártot, netán a hírszerzést is képviselte Budapesten (ahogyan különböző időpontban keletkezett magyar belügyi összefoglalók hol ezt, hol azt állították), esetleg valamennyi felelős beosztás egyszerre nyomta a vállát, az csaknem mindegy. A titkárt főleg a hírek érdekelték...” De azt is érzékeltette, hogy rokonszenveznek azokkal a nézetekkel, melyeket a reformok iránt elkötelezett Nagy Imre-csoport vall, viszont nem akarnak ebben nyíltan állást foglalni, hiszen az a belügyekbe való beavatkozást jelentené. Később kiderült, hogy Georgijevićen keresztül Tito asztalára kerültek Nagy Imrének azok az írásai, amelyeket 1955 márciusától 1956 elejéig készített, valamint egy levél is, melyet a jugoszláv vezetőhöz írt, és amelyet Nagy még a legközelebbi munkatársai előtt is titokban tartott.³ A küldemény tartalmáról Jánosi Ferenc, akit az egykori miniszterelnök „követségbe küldött” Titóhoz, 1957-ben az ellene indított per alkalmával azt vallotta, hogy: „... (Nagy) annyit közölt velem, hogy a levélben arra kéri a jugoszláv pártot és Titót, hogy ügyét, amelynek elővételeit többször kérte, a jugoszláv párt vesse fel a nemzetközi munkásmozgalmi fórumokon”.⁴ Erdemi válasz azonban nem érkezett ezekre a küldeményekre, amit a már említett Vásárhelyi Miklós is megerősített egy 1982-ben vele készített életútinterjúban, és hozzátette: „...pedig nagyon sokat vártunk ettől a kapcsolattól. [...] Ez azt jelentette (volna), hogy van egy kommunista párt, a Jugoszláv Kommunista Párt, amelyik bennünket mint kommunista frakciót, csoportot vagy nem tudom mit tudomásul vesz, és így beszél velünk...” Az érdeklődésnél viszont több nem történt jugoszláv részről. Nagy Imre pedig sokat várt Titótól, ami kiderül saját programalkotó írásából is, melyeket a forradalom kitörése előtt írt.⁵

3 Hegedűs Attila: Nagy Imre a jugoszláv nagykövetségen. *Aracs*, 2003. október 23.

4 Uo.

5 Uo.

A kapcsolatok normalizálódása és alakulása közvetlenül a forradalom előtt

A két ország közötti hivatalos kapcsolatok a Szovjetunióval való viszony alakulásától függtek. Sztálin 1953 márciusában bekövetkezett halála után némileg enyhült a már szinte háborús veszéllyel járó, rendkívül feszült jugoszláv–szovjet viszony. Június közepén nagykövetsi szinten a Szovjetunió és Jugoszlávia újra felvette egymással a diplomáciai kapcsolatokat, de Tito további gesztusokra várt a korábbi sérelmek miatt. A következő jelentősebb lépésre 1954 júniusában került sor, amikor a hatalmat még közösen gyakorló Hruscsov levélben javasolta a két ország közötti párt- és állami kapcsolatok teljes helyreállítását.

A szovjet vezetés azt várta a jugoszlávoktól, hogy újra betago- lódjanak a szocialista táborba, legalább hallgatólagosan elismerjék a Szovjetunió vezető szerepét, s egyértelműen távolodjanak a nyugati hatalmaktól, hiszen a valóban szokatlanul szívélyes jó viszony alapja a korábbi szovjet–jugoszláv ellentét volt. Titóék azonban éppen erre nem voltak hajlandók, ragaszkodtak az ország különutasságához, azaz a nagyhatalmaktól való egyenlő távolsághoz. Így csak újabb tizenegy hónap elteltével, 1955 májusában került sor Hruscsov és Bulganyin miniszterelnök – már akkoriban is Canossának nevezett – belgrádi látogatására.

Bár a jugoszlávok változatlanul kitartottak az „egyenrangú kapcsolatok mellett”, s a Varsói Szerződéshez sem csatlakoztak⁶, a látogatást követően a két ország és vezetői közötti kapcsolatok rendkívül barátivá váltak. Hruscsov szinte úgy tekintett a jugoszlávokra, mint legfontosabb európai szövetségeseire. 1956 júniusában Tito jugoszláv delegáció élén három hetet töltött a Szovjetunióban, ahol a szovjet vezetők valóban őszintén megosztották velük a szocialista táborral kapcsolatos gondjaikat. Határozatlannak ítélték meg a kommunista párt politikáját részben Csehszlovákiában, nagyobb részben Magyarországon, s leginkább Lengyelországban.

Tito a jelek szerint egytértett a szovjet helyzetelemzéssel, saját szemszögéből viszont az albán, a bolgár és a magyar politikát tette szóvá, bár magyar viszonylatban megemlítette, hogy a kapcsolatok némileg javultak. A valódi rendezést elsősorban Rákosi menesztésétől tette függővé, Hruscsov azonban ekkor még a magyar pártvezér pozíciójának megerősítését tartotta kívánatosnak. A szovjet első

6 A Varsói Szerződés 1955. május 11-én alakult meg.

titkár előbb Moszkvában személyesen, majd levélben is tájékoztatta a jugoszláv vezetőkkel folytatott tárgyalásokról, egyben nyomást is gyakorolt rájuk, hogy rendezték viszonyukat Jugoszláviával.

A magyar bocsánatkérést tartalmazó 1956. július 19-i keltezésű levél holmi „sajnálatos körülményekről” tett említést, melyek miatt a két ország közötti kapcsolatok megromlottak, de azt elismerte, hogy „mi elhamarkodottan foglaltunk állást a Jugoszláv Kommunista Szövetségével szemben felvetett kérdésekben”. Ebben „nagy szerepet játszott a Rajk-per”, amiről azóta kiderült, hogy „provokációra és hamis vádra épült”, és ezen alapultak a Jugoszlávia „vezetőire sértő, minden alapot nélkülöző rágalmak”.

Az eredeti elképzelések szerint a levelet Rákosi Mátyás írta volna alá, de őt a belgrádi látogatásáról a szovjet pártelnökség által Budapestre átrendelt Mikojan javaslatára „saját kérésére, megromlott egészségi állapotára tekintettel” éppen aznap a központi vezetőség első titkári tisztségéből felmentette. A levelet másnap utóda, Gerő Ernő írta alá.

Rákosi menesztésére egyáltalán nem Tito kezdeményezésére került sor. A szovjetek nem is kérték ki véleményét az utód személyéről, s ő a konkrét döntéssel egyáltalán nem volt megelégedve. Nem megalapozatlanul vélte úgy, hogy Gerő Rákosihoz hasonlóan a korábbi jugoszlávellenes politika markáns képviselője.

A jugoszlávok tehát lényegében nem gördítettek akadályokat az államközi kapcsolatok elé, de nagyon is vonakodtak attól, hogy ezt kiterjesszék az ennél mégiscsak jóval fontosabb pártközi kapcsolatokra. Jurij Andropov budapesti szovjet nagykövet augusztus végi értékelése⁸ szerint „pártvonalon a kapcsolatok javulását mindeddig akadályozta az a körülmény, hogy az MDP vezetésében továbbra is ott ült Rákosi elvtárs, akit a jugoszláv vezetés kategorikusan elutasított. A jugoszláv elvtársak azt sem titkolják, hogy nem elégti ki őket Gerő elvtársnak az MDP KV első titkárrá történő jelölése”.

Tito tehát egyelőre a Hunyadi-évfordulóra Budapestre látogató legfelsőbb bírósági elnök útján „szóbeli üzenet” formájában reagált visszafogottan, de pozitívan a levélre, leginkább arra a kitételre, amely a két állam és párt vezetőinek személyes találkozáját javasolta. A magyar fél valóban a lehető legmagasabb szinten kívánta magát a tárgyalásokon képviseltetni, hiszen a delegáció tagjaként megnevezte a párt első titkárát (Gerő Ernőt), a miniszterelnököt (Hegedűs And-

7 Gerő Ernőnek, az MDP központi vezetősége első titkárának levele Josip Broz Titóhoz, a JKSZ főtitkárához. In Top Secret 1956, 99–100.

8 Andropov szovjet nagykövet jelentése az SZKP kb elnökségének. In Top Secret, 114–116.

rást), a párt másodtitkárát (Kádár Jánost), a budapesti pártbizottság első titkárát, vagyis a párt harmadik emberét (Kovács Istvánt), s a minisztertanács első elnökhelyettesét (Apró Antalt), vagyis az ország valóban legfontosabb öt vezetőjét. Ilyen összetételű külföldi látogatásra sem korábban, sem később nem került soha sor.

Több volt ez egyszerű gesztusnál, amikor a Magyar Népköztársaság az addigi követ, a teljesen jelentéktelen Kurimszky Sándor helyett Münnich Ferencet nevezte ki belgrádi követévé⁹, majd nem sokkal később kölcsönösen nagykövetségi rangra emelték a külképviselőket. Tito szeptember 11-i válaszában¹⁰ „október hó második felét, vagy esetleg november havát” javasolta a látogatás időpontjaként.

A frissen kötött szovjet–jugoszláv barátság ekkor már szinte nem ismert határokat. Szeptember 19-én Hruscsov Jugoszláviába látogatott, hivatalosan szabadságát töltötte ott, majd szeptember 27-én már Titóval, s más jugoszláv vezetőkkel közösen repült vissza a Szovjetunióba, egyenesen a Krimbe, ahol a jugoszláv elnök többek között miniszterelnökével és a bosznia-hercegovinai parlament elnökével szintén szabadságon időzött. „Véletlenül” ott nyaralt szovjet részről Hruscsovon kívül Vorosilov államfő és Bulganyin miniszterelnök is, sőt a szovjet pártvezér meghívására megérkezett Grecskó marsall és Brezsnyev kb-titkár.

„»Véletlenül« – emlékezett vissza nem sokkal később a jugoszláv államfő – ott termett Gerő, és »véletlenül« talákoztunk vele. Gerő elítélte korábbi politikájukat, azt mondta, hogy politika volt, hogy rágalmazták Jugoszláviát, egyszóval hamut szórt a fejére, és azt kívánta, hogy állítsuk helyre a jó viszonyt, megígérve, hogy minden korábbi hibát helyrehoz.”

A nyaralók a Hruscsov villájában szeptember 30-án lezajlott „spontán” találkozójáról a szovjet hírügynökség, a TASSZ is beszámolt: „Tito feleségével, Hruscsovval, Gerő Ernővel közös sétát tett a tengerparton, ahol az államférfiak összetalálkoztak a Livagyija szanatórium üdülővendégeivel, elbeszélgettek velük, és közös fényképet készítettek.” A tudósítás szerint azt közös ebéd követte, „amely baráti, szívélyes légkörben zajlott le”, s amelyen a már említetteken kívül szovjet részről jelen volt a moszkvai első titkár, az ukrán államfő, a belgrádi szovjet nagykövet, s egy bizonyos Szerov hadseregtábornok (feleségestül). Ez utóbbi a KGB főnökeként három héttel később már Budapesten időzött, természetesen ekkor már hitvese nélkül.

9 Uo.

10 J. B. Tito levele Gerő Ernőhöz, az MDP első titkárához. In Top Secret 1956, 116–117.

Andropov már említett jelentése arra is kitért, hogy „a jugoszláv sajtó meglehetősen határozottan támogatta a magyarországi ellenzéki elemeket”¹¹, s itt a később Nagy Imréhez kötött „csoportra” gondolhatott. Ez később – a „vizsgálatok” idején – kiemelt szempont volt, s valóban, az akkori kommunista ellenzék egyfajta mintaként tekintett a független, de szocialista Jugoszláviára, amire a szovjet nagykövet szerint a jugoszlávok is rájátszottak, hiszen fogadásaikra „meghívják az ellenzéki beállítottságú magyar közszereplőket, s körükben a szocialista építés ún. »jugoszláv útjának« előnyeit propagálják”.¹² Ebben elsősorban Mijatović kereskedelmi tanácsos járt az élen. A jugoszláv sajtó pedig már nemcsak Nagy Imrének, hanem a politikájának a rehabilitálását is proponálja.

Mindez meglehetősen pontosan érzékelteti a Belgrád–Budapest–Moszkva kapcsolatrendszer ellentmondásait. A jugoszlávok kitarítottak a jugoszláv út mellett, egyedül ez garantálhatta az „egyenrangú kapcsolatokat” a Szovjetunióval, s biztosított vezető szerepet számukra az el nem kötelezett országok körében. A szovjetek ezt kényszerűen tudomásul vették, erre kényszerítette őket a térség egyes országainak destabilizálódása, amit nem utolsósorban éppen az SZKP XX. kongresszusa¹³, azaz a desztalinizáció indított el. Titóék viszont lassúnak és következetlennek ítélték ezt a folyamatot, s határozottan szorgalmazták a régi, egykor jugoszlávellenes vezető garnitúrák menesztését.

A krími találkozó során Gerő nyilvánvalóan tájékoztatta Titót arról, hogy a politikai bizottság két nappal korábban döntött Rajknak és társainak október 6-i temetéséről, s napirendre tűzték a „Nagy Imre-kérdés” tisztázását is. Ugyanis ekkorra már magyarországi események olyan változásokat hoztak, melyeknek következtében a hatalom kénytelen volt belenyugodni a Rákosiék által koncepciók perben ártatlanul halálra ítélt, majd kivégzett Rajk László rehabilitálásába és újratemetésébe. A jugoszláv álláspontról Branko Drašković, a jugoszláv külügyi államtitkárság szóvivője sajtóértekezleten számolt be Belgrádban, melyet a Magyar Távirati Iroda október 12-én közzé is tett: „Rajk László és társainak rehabilitálása, valamint földi maradványainak temetése alkalmával elmondott beszédek világosan bizonyítják a Magyar Dolgozók Pártja vezetőségének és a magyar

11 Andropov jelentése: i. m. 114–116.

12 Uo.

13 Lásd Hruscsovnak az SZKP XX. kongresszusa zárt ülésén elhangzott beszédének Jugoszláviára vonatkozó részletét a 143. oldalon.

kormányának elhatározását és aktív törekvését, hogy felszámolja a múlt következményeit. Véleményem szerint ezeknek az eseményeknek nagy jelentőséget kell tulajdonítani.”

Még Krímben megállapodtak abban is, hogy a magyar párt- és kormánydelegáció október 10-én érkezik Belgrádba. Másnap – erről mit sem tudva – Dalibor Soldatić budapesti jugoszláv követ Kovács Istvánnak az október 11-i időpontot javasolta, aki bár a konkrét válasz elől kitért, de Gerő és Kádár hosszú távolléte és a Rajk-temetés miatt korainak ítélte ezt az időpontot.

A magyar küldöttség végül csak október 14-én éjszaka indult el Belgrádba, miután a *Szabad Nép* éppen aznap közölte, hogy a politikai bizottság „Nagy Imre elvtársat visszahelyezi párttagsági jogaiba”. A jugoszláv delegációt nem Tito, hanem Ranković miniszterelnök vezette, az elnök azonban már az első nap találkozott a magyarokkal, másnap pedig fogadást adott a tiszteletükre. Ezzel gyakorlatilag véget is értek a hivatalos tárgyalások, s egy kimerítő jugoszláviai körutazást követően október 22-én a magyar határhoz közel, a bellyei kastélyban írták alá a látogatásról kiadott közös közleményt. A magyar delegáció október 23-án délelőtt érkezett vissza Budapestre.

A FORRADALOM

Október 23.

1956. október 23-a reggelén általános volt a bizonytalanság. A párt lapja, a mai *Népszabadság* elődje, a *Szabad Nép* üdvözölte az egyetemi ifjúság küzdelmét a szocializmus demokratizálásáért. A lap szerkesztősége csatlakozott pontjaikhoz, de elhallgatta vagy tompította a legélesebb politikai követeléseket. Az Írószövetség lengyelországi változásokat köszöntő közleménye óvatosságból elhatárolta magát a meghirdetett tüntetéstől, a Petőfi Kör viszont támogatta, sőt a vezetését is vállalta.

A tüntetés kérdésében megosztott volt a reformokat követelő pártellenzéki csoport is. Az előző este a badacsonyi szüretéről hazaérkezett Nagy Imre a délelőtti órákban találkozott elvbarátaival, s ellenezte a tüntetést.¹⁴ Visszaemlékezések szerint a volt miniszterelnök attól tartott, hogy az egyetemisták radikalizmusa olyan reakciót vált ki, amely megakadályozza a Rákosi távozásával és az ő pártba való vissza-

¹⁴ Szakolczai: i. m. 24.

vételével elérhető közelségbe került reformok megvalósítását. Barátai egységesen úgy vélték, hogy a válság elsimítása érdekében Nagy Imrét vissza fogják hívni a vezetőségbe, akár miniszterelnökként is. Teljes volt közöttük az egyetértés a tekintetben is, hogy Nagy csak komoly garanciák mellett fogadhat el ilyen felkérést, amelyek legfontosabb eleme, hogy Gerő helyére Kádár Jánost nevezzék ki.¹⁵

A Belgrádból éppen október 23-án reggel hazaérkező Gerőt megdöbentette a fogadtatására érkező pártvezetők festette sötét kép. A politikai bizottság (pb) azonnal összehívott ülésén két markánsan különböző álláspont alakult ki. Marosán György ellenforradalmi kísérletről beszélt, és a legszigorúbb intézkedéseket követelte: betiltani a tüntetést, és lövetni a mégis utcára vonulókra. Mások nem hitték, hogy a kialakult helyzet ellenforradalommal fenyeget, és politikai megoldást javasoltak, elsősorban Nagy Imre visszavételét a vezetésbe. Megosztottságot és bizonytalanságot tükröző, felemás döntés született: betiltották a tüntetést, de nem adtak tűzparancsot.

A pb-ülés rendjét hamar felborították az egymás után érkező küldöttségek. A Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) vezetői bejelentették, hogy a tiltó határozat ellenére részt vesznek a tüntetésen abban a reményben, hogy a felvonulást befolyásuk alá vonva elejét veszik a követelések radikalizálódásának. Tiltakozott a demonstráció betiltása ellen az Írószövetség és a Petőfi Kör is, de a Budapesti Pártbizottság és a *Szabad Nép* szerkesztőségének küldöttsége is. Ez utóbbi azt követelte, hogy Nagy Imrét vonják be a pártba.¹⁶

A pb kénytelen volt szembesülni a ténnyel, hogy megszűnt a pártfegyelem, az alsóbb szervek a pártközponttól függetlenül tevékenykednek. Híre érkezett annak is, hogy a budapesti karhatalmi erők fontos részét képező tisztii iskolások egyetértésükről és támogatásukról biztosították az őket felkereső diákokat. Kopácsi Sándor, Budapest akkori rendőrfőkapitánya kijelentette, hogy a rendőrség nem fog fegyvert használni a békés tüntetőkkel szemben. A politikai bizottság ilyen légkörben kénytelen volt feloldani a tilalmat.

Tito a későbbi években többször is kijelentette, hogy nem volt tisztában a magyarországi helyzet súlyosságával. A magyar vezetők jugoszláviai tartózkodásuk idején kaptak ugyan nyugtalanító híreket, de ezeket egyáltalán nem vették komolyan, s csak megérkezésük után szembesültek úgy-ahogy a valós helyzettel. Hegedűs délután két órakor nyitotta meg a minisztertanács rendkívüli ülését, tehát akkor, amikor

15 Uo. 25.

16 Uo.

a tüntető egyetemisták már ellepték a várost. Elismerete, hogy a jugoszláviai látogatás miatt csak frissiben ismerte meg a helyzetet, ahogy a lengyelországi párhuzamos eseményekről sem rendelkezett megfelelő információkkal, de azért ismertette a kormány tagjaival a politikai bizottság értékelését, miszerint a „polgári-liberális” és a „kispolgári”, a Szovjetuniótól távolodni akaró irányzat mozgolódik.¹⁷ A miniszterelnök beszámolt a jugoszláviai látogatásáról is, amelyet eredményesnek ítélt, külön megemlítve, hogy „a múltról egy szó sem esett”.

Október 23-án délután három órakor Budán a műegyetem előtt, Pesten a Petőfi-szobornál gyülekeztek a tüntetők. Itt Sinkovits Imre színész elszavalta a *Nemzeti dalt*, és felolvasták az egyetemisták és az Írószövetség követeléseit. A meghirdetett helyszín, a Bem-szobor felé haladva a tömeg egyre nőtt. Radikalizálódtak a jelszavak, mind nagyobb teret nyertek a nemzeti követelések (Lengyelország példát mutat, kövessük a magyar utat! Nem állunk meg félúton, sztálinizmus pusztuljon! Legyen szabad ez a haza – szovjet csapat menjen haza! stb.). A Bem-szobornál Bessenyei Ferenc elszavalta a *Szózatot*, Veres Péter ismét felolvasta az írók kiáltványát, amelynek óvatosan megfogalmazott pontjait még azok is kevesellték, akik a zajban egyáltalán hallották az író szavait. Itt született meg a forradalom jelképe, a lyukas zászló.

A tüntetők többsége a Bem térről a Parlament elé vonult és Nagy Imrét követte, mások ekkor már a Magyar Rádió Bródy Sándor utcai épületénél vagy a Dózsa György úton, a Sztálin-szobor körül gyülekeztek. A hangulatot ekkor még sokkal inkább a felszabadult mámor jellemezte, semmint a harci elszántság. A hatalom mégis egyszerre mutatott gyengeséget és ellenségességet. Folyamatosan küldték az erősítést a rádióhoz, de a késő esti órákig csak korlátozott erőszakot alkalmaztak, miközben a pártvezetés nem volt hajlandó teljesíteni a tüntetők követelését, a 16 pont közzétételét. Megoldás helyett a rádió vezetése furfanggal próbálkozott: kocsira szerelt mikrofont adtak a tüntetőknek azt imitálva, hogy beolvasott pontjaikat közvetítik. Az ablakokba kitett készülékekből pedig magyar nóta szólt. Az, hogy a hatalom nem mert nemet, és nem akart ígert mondani, egyszerre fokozta az emberek elkeseredettségét és elszántságát.

Eközben Nagy Imre sem a kétszázszáz tüntetés küldötteinek követelésére, sem pedig elvbarátainak sürgetésére nem ment el otthonából, csak akkor, amikor a párt vezetése hívta. Este kilenc óra tájban

¹⁷ Uo.

a Parlament egyik ablakában tartotta meg beszédét. Erre Fazekas György újságíró, a Nagy Imre köré csoportosuló reformkommunista pártellenzéki csoport tagja, így emlékezett vissza:

...Nagy Imre és Jánosi¹⁸ ment együtt, Maca néni¹⁹ is a kapuig jött. Gondoltam, megkeresem a kocsim, és megyek haza. De Maca néni odajött hozzám, és megkért, menjek Imre bácsival. Mondom, nem hívott. – Nem is úgy gondoltam, hogy reprezentálni, de Feri is vele megy, és szeretném, ha maga is vele menne. Félek, hogy valami provokáció történik – mondta. – Ebben az esetben természetes, hogy megyek. Úgy ültünk be az autóba, hogy Nagy Imre közepén üljön. Ebbe ő szó nélkül belenyugodott, kissé össze voltunk nyomva, de elfértünk, mert nagy kocsni volt... Persze azt el sem tudtam képzelni, hogyha itt tényleg valami provokáció történik, ahogyan az Maca néniben felmerült, mit tudunk csinálni. Mert fegyverünk nem volt. Nos, megérkeztünk. A sofőr rendkívül ügyesen manőverezett, úgyhogy az Akadémia utca felé eső részen állt meg, nem tudom hányas kapuhoz közel. Ott volt a legritkább a tömeg, a Kossuth-híd oldalán. Akkor még állt a Kossuth-híd. Mi azonban, ha jól emlékszem, a Lánchídon jöttünk át.

Miután kénytelenek voltunk kiszállni a kocsiból, Halász meg én mentünk elől, és próbáltunk utat törni, utánunk jött Imre bácsi Jánosi Ferivel. Közben kiabált a tömeg, óriási hangzavar volt. Fentről időnként egy hang, nem ismertem föl, hiszen torzított a mikrofon is, azt kiabálta, hogy nyugalom, emberek, nyugalom, magyar testvéreim, Nagy Imre elindult otthonról, perceken belül itt lesz. Akkor már nem volt vitás, hogy Nagy Imrét kívánja a tömeg. És én nagyon elszomorodtam. Mert ő egy megírt beszédet hoz, a tömeg pedig nem ezt várja. Még megpróbáltam szólni: Ez a tömeg nem azt a megnyomást kelti, mint aki lecsillapításra vár. Hát maga a tömeg élére akar állni, Nagy elvtárs? – Nem, le fogjuk csillapítani. – Valami ilyesmi hangzott el. „Nekivágtunk” a tömegnek és megpróbáltunk keresztülhatolni... Végül valahogy odakeveredtünk a kapuhoz. Ott tartózkodott a kormányórság egy elég erős, kétrajnyi egysége. Csak annyira erős, hogy a kapu előtt díszelegjen, mert ott tényleg százazrek voltak, nem tudnám

18 Jánosi Ferenc Nagy Imre veje.

19 Nagy Imre felesége.

meg se saccolni, hogy hányan, de több százezren, az biztos. Valahogy bekerültünk a kapun, és nem is liften, hanem gyalog mentünk fel az emeletre egy szobába, ahová Halász vezetett bennünket, mert ő volt otthon. A szobában Erdei Ferit találtuk a feleségével, Jocóval, Majláth Jolánnal. Borzasztó örömmel karon fogták Nagy Imrét, és átvitték egy másik szobába, ahol valami tanácskozás folyt, de hogy kikkel, nem tudom, mert én nem mentem velük. Aztán Imre bácsi és Erdei visszajött.

Akkor kinyitottak egy ablakot, mert abban a szobában nem volt erkély. Ott volt a mikrofon, nyilván már előre elhatározták, hogy onnan fog beszélni. Tóbiás Áron, aki a rádió részére csinálta a felvételt, a földön guggolt felvevőmagnókkal.

Széket húztak oda, arra állt fel Nagy Imre, majd átlépett az ablakba, ott körülbelül szájmagasságra volt már beigazítva a mikrofon. És akkor kitört belőlem: „Te jó Isten, ki fog esni!” Mondtam Erdei Ferinek: „Gyere, fogjuk meg két oldalról!” Így aztán Erdei és én két oldalról tartottuk végig a beszéd alatt.

Ez az ablak a Földművelési Minisztériummal szemben volt, elég közel az épület sarkához. Már a megszólalás után, hogy „Kedves elvtársak!”, fölmorajlott a tömeg. Nagy Imre valóságosan megremegett, ketten is alig bírtuk tartani. Valahogy nem érezte, hogy teljesen labilis helyzetben van, a szónak – sajnos – mindkét értelmében. Egy emelet volt csak, de nagyon magas emelet, valóságos mélység tátongott alatta, és eléggé ijesztő kép volt a kiabáló tömeg is...²⁰

Nagy Imre beszéde nemcsak az elvtársak megszólítás és a hangoztatás elégtelensége miatt keltett csalódást, hanem azért is, mert nem ígért többet (igaz, kevesebbet sem), mint 1953-as programjának következetes megvalósítását: a szocializmus reformját a parlament alkotmányos eszközeivel. Befejezésül a kommunista *Internacionálé* helyett a nemzeti *Himnusz* eléneklésére szólította fel a tömeget, de a tömeg ezt nem hallotta, mert 1956. október 23-án azonnali eredményeket követelt a nép, és csupán ez foglalkoztatta. A tüntetés nem ért véget, de elveszett annak a lehetősége, hogy a nép bizalmát élvező egyetlen kommunista politikus az emberáradat élére állva kísérletet tegyen a fegyveres harc kirobbanásának megakadályozására.²¹

20 Fazekas: i. m. 89–91.

21 Szokolczai: i. m. 28–29.

Míg 1848-ban Landerer nyomdájának lefoglalása hozta meg a sajtószabadságot, 1956-ban a Magyar Rádió adásában akarták közzétenni követeléseiket. Akkor Táncsics Mihály börtönkapujának megnyitása, most pedig a szovjet diktátor, Szálin szobrának ledöntése szimbolizálta a szabadulást. A szobrot hozzávetőleg Nagy Imre beszédével egy időben sikerült eltávolítani. Teherautó után kötötték, a Blaha Lujza térre vitték, ahol a tüntetők apró darabokra verték szét.²²

A nap folyamán a Magyar Rádió épületéhez folyamatosan érkeztek a tüntetők, illetve az őrség erősítésére a katonák és az ÁVH-sok. Mire este 8 órakor elhangzott Gerő rádióbeszéde, már jó néhány összetűzésen túl voltak, de harcra még nem került sor. A tüntetők okkal és joggal sérelmezték a párt első titkárának minden szavát, Szovjetuniót magasztaló kijelentéseit és beszédének lekezelő, a nemzetet semmibe vevő stílusát. Miután az ÁVH-sok több alkalommal a rádiónál gyülekezők közé lőttek, közülük többen fegyvert szereztek. Nagy számban voltak itt munkások, akik jól tudták, hogy a budapesti üzemek közül melyikben gyártanak vagy tárolnak hadianyagot, de szereztek fegyvert a rádió védelmére kirendelt sorkatonáktól is, és egyre nagyobb számban az ő kezükre jutott az őrségnek sok esetben mentőautókon szállított muníció is. Így késő este a tüntetőkből lett felkelők már válaszoltak az ÁVH lövéseire, és megkezdődött a rádió hajnalig tartó ostroma. A tüntetés fegyveres felkelésbe torkollott, ám a követelések beolvasása a véráldozat ellenére sem sikerült: az épület elfoglalása előtt az adást átkapcsolták a Parlamentben berendezett stúdióba. A mindkét fél részéről sok áldozatot követelő harc végén a felkelők agyonlőtték a védők ÁVH-s parancsnokát, de a többi foglyukat elengedték.²³

A budapestiek mellett a vidéki egyetemisták is mozgolódtak. Debrecenben a diákok csatlakozásra szólították fel a munkásokat, így délutánra 20-30 000 ember vonult a megyei rendőr főkapitányság épülete elé, ahonnan az épületet védő ÁVH-sok előbb vaktölténnyel lőttek, majd később tüzet nyitottak: hatan megsebesültek, hárman pedig meghaltak. Ők voltak a forradalom első halálos áldozatai.²⁴

Hruscsov nehezen szánta el magát a fegyveres beavatkozásra, mivel veszélyeztetve érezte az akkoriban megindult nemzetközi enyhülési folyamatot. Tudta, hogy komolyan veszélyezteti az éppen megindult nemzetközi enyhülés folyamatát. Abban bízott, hogy majd rendező-

22 Uo.

23 Uo. 29-30.

24 Uo.

dik a helyzet Magyarországon. A budapesti szovjet nagykövet, Jurij Andropov jelentésében nagyon súlyosnak minősítette a budapesti helyzetet. Ennek hatására, valamint Gerő sürgetésére Hruscsov hozzájárult, hogy szovjet alakulatok vonuljanak be Budapestre.

Soldatic nagykövet még 23-án este, Gerő 8 óraker elhangzott rádióbeszéde előtt küldte el Belgrádba első beszámolóját a budapesti eseményekről.²⁵ Részletesen ismertette a tüntetők követeléseit, beszámolt a Jugoszlávia iránti széles körű szimpátiáról: így arról is, hogy a tüntetők egy része a követség épülete előtt Titót és Jugoszláviát éltette. Beszámolt olyan jelenségekről is, amelyek nemcsak őt nyugtalanították, hanem Belgrádban is aggodalmat kelthettek: „Erős nacionalista tendencia érződik. A tüntetők a Parlamentben lévő vörös csillagot összetaposták, a zászlókból kitépik a mostani címet, és a menetben a régi Kossuth-címet viszik. A Sztálin téren, ahol a mi követségünk is van, letépi a Sztálin tér feliratú táblákat.”

Éjjel 11 óra óraker Soldatic újabb információkkal egészítette ki esti beszámolóját²⁶, részletesen ismertette a Parlament előtt és a rádiónál zajló tüntetést, a Sztálin-szobor ledöntését, de most sem feledkezett meg a „negatív tendenciákról”: az egyetemisták megmozdulása „tömeges tüntetéssé változott, amely egyre jobban nacionalista és szovjetellenes jelleget ölt. Van szocialistaellenes kilengés is (a vörös csillag, a címer, a zászlók, a katonák jelvényeinek leszedése)”.

Az első szovjet intervenció és a sikeres ellenállás

Budapesten a forradalom kitörése után hajnalig ülésezett a politikai bizottság (pb) és a sebtében összehívott központi vezetés (kv). A tanácskozára átkísérték Nagy Imrét is, noha még nem volt tagja a pártvezetésnek. Általános volt az a meggyőződés, hogy a szovjet csapatok ellenállás nélkül letörnek majd minden zavargást, a pártvezetés feladata az erődemonstráció segítése és a „rendcsinálás” politikai feltételeinek megteremtése lesz. Ezt szolgálták a szigorú intézkedések: a kijárási és gyülekezési tilalom, valamint a statáriális bíraskodás elrendelése. A szovjet és a magyar fegyveres erők koordinációjának biztosítására katonai bizottságot állítottak fel. Elítélték a megmozdulást, s többek között a „reakció sötét hordájának” bélyegezték a résztvevőket. Személyi változásokról is döntöttek. Nagy Imrét jelölték miniszterelnöknek,

25 Dalibor Soldatic nagykövet távirata a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság külügyi államtitkárságának. In Top Secret 1956, 130–131.

26 Uo.

és a pb-be is beválasztották. Nagy – noha kísérlete Gerő leváltására sikertelen maradt – a délelőtti megbeszélésen kialakult álláspont ellenére elfogadta a jelölést. Meg kellett elégednie annyival, hogy a kv tagjává választották elvbarátját, Donáth Ferencet, valamint Losonczy Gézát, és kihagytak több, zömében jelentéktelen sztálinistát.

A pártvezetés számításait szétzúzták a pesti tüntetők. Meghát-rálás helyett az ellenállás fokozásával, kiszélesítésével fogadták az intervenció csapatokat. A szovjet háborús filmekben nevelkedett és alapos katonai oktatásban részesített fiatalok gyenge fegyverzetük ellenére is eredményesen vették fel a harcot az ellenállásra egyáltalán nem számító és a gyalogsági támogatást is nélkülöző szovjet páncélosokkal. Elsősorban a főbb közlekedési útvonalak és csomópontok (Széna tér, Nagykörút – Rákóczi út és Nagykörút – Üllői út keresz-tetődése, Kálvin tér, Móricz Zsigmond körtér) környékén lángolt fel a fegyveres harc. A szovjeteket meglepte az elszánt ellenállás, és a magyar néphadsereg vezérkarának tétovasága, így súlyos vesztesé-geket szenvedtek. A katonai intervenció pedig a politikai megoldás akadályává vált, s növelte a hatalommal szembe forduló erőket, hi-szen az antisztálinista felkelést nemzeti szabadságharcra változtatta, megteremtve ezzel 1956 legendás egységének alapjait.²⁷

A fegyveres ellenállás eredményeképpen október 24-én már szó sem lehetett arról, hogy a viszonylag korlátozott katonai akciókat kelleetlenül megadott részengedményekkel párosítva fojtsák el a meg-mozdulást. Nagy Imre kinevezése miniszterelnökké így csak az addig egyedül elfogadott kommunista vezető – átmeneti – hitelvesztését eredményezte, tovább rontva a párt esélyét a helyzet megoldására. Október 23-án este Nagy elszakadt a híveitől, mivel az úgynevezett Nagy Imre-csoport tagjai nehezményezték, hogy a néppel fegyveres harcban álló pártvezetés mellé állt. Mivel a széles közvélemény elsősor-ban neki tulajdonította a meghozott intézkedéseket, a szovjet csapatok segítségül hívását, rölapok jelentek meg „Nagy Imrov” ellen.

Az igazság az, hogy a szovjet csapatok intervencióját Gerő Ernő kérte, s néhány nappal később Hegedűs András írta alá! Nagy Imre személyében lett egy olyan tagja a legfelső vezetésnek, aki útját tudta állni a megmozdulást brutális eszközökkel leverni kívánók-nak. Politikai megoldást keresett, és valódi reformokat akart. Nem „rendcsinálást”, hanem egy új rend megteremtését. Aki egyaránt elfogadható volt a szovjet vezetés és a magyar nép számára. Ehhez azonban annak a népi legendának az elterjedésére is szükség volt,

27 Szokolczai: i. m. 32.

miszerint Nagy Imre október 23-tól az ÁVH foglya, és a statárium-elrendelésére géppisztollyal kényszerítették.²⁸

Az éjszaka meghozott intézkedésekkel is csak korlátozottan és átmenetileg sikerült a hatalomnak megakadályozni a fegyveres felkelés eszkalációját Budapesten és átterjedését vidékre. Az ország mind több részéből érkezett hír tüntetésekről, a magyar néphadsereg alakulatai azonban még számos helyen meg tudták akadályozni a meghirdetett demonstrációt. Miskolcon tüntetők tartóztattak fel Budapest felé haladó szovjet egységeket. Létrejöttek a forradalomban később nagy szerepet játszó munkástanácsok a fővároson kívül Miskolcon és Pécsen is, amelyekkel a helyi pártvezetőségek tárgyalni kényszerültek, tehát el kellett ismerniük őket.

Közben a magyar főváros fegyveres ellenállását újabb szovjet erők bevetése sem tudta megtörni, sőt a szabadságharcosok jelentős sikereket értek el. A fegyveresek kétségkívül legnagyobb eredménye nem is az volt, hogy elfoglaltak, s ideig-óráig kézben tartottak épületeket, közintézményeket, hanem az, hogy súlyos veszteségeik és az egyre nyomasztóbb szovjet katonai erőfölény ellenére magát a felkelést életben tartották. Ezzel megteremtették a politikai győzelem lehetőségét.

Út a győzelem felé

A magyar felkelés világeseményné vált, a nyugati lapok címlapjára, a hírek élére került, egy csapásra az ellenkezőjére fordította az országról addig kialakult kedvezőtlen képet. Az antisztálinista, össznépi szabadságharc kiváltotta a nyugati világ csodálatát. Viszont a nyugati rádióadások a magyar polgárokban azt az illúziót keltették, hogy a demokratikus országok hivatalos politikáját lakosságuk érzelmi fogantatású akarata fogja meghatározni.

Miután az SZKP kb elnökségének küldöttei megérkeztek Budapestre, azonnal az MDP (Magyar Dolgozók Pártja) szűkebb vezetésével tárgyaltak. Mikojanék egyetértettek magyarokkal abban, hogy a felkelés felszámolása csak órák kérdése, sőt megrótták őket amiatt, hogy Moszkvát tájékoztatva a helyzetről eltúlozták a veszélyt! A szovjet küldöttek nem emeltek kifogást Nagy Imre kinevezése ellen, így a forradalomnak ez a későbbiekben mind jelentősebbé váló eredménye egyelőre szovjet jóváhagyást is élvezett!

²⁸ Szokolczai: i. m. 33.

A szovjet katonai és politikai segítség megnyugtatta a magyar vezetést. Az SZKP küldöttei senkit sem váltottak le, jóváhagyták a magyar vezetők intézkedéseit, és a felelősség egy részét is levették a vállukról. Így déltájban sugárzott rádióbeszédében Nagy Imre jelentős reformok tervét villanthatta fel. De nem alkalmazták a statárium rendelkezéseit az elfogott felkelőkkel szemben, és újra meg újra meghosszabbították a fegyverletétel határidejét is. Ennél is fontosabb volt, hogy másnapra átmenetileg felfüggesztették a kijárási tilalmat.

Október 25-én a Magyar Rádió a párt győzelméről adott hírt. Közölték: „az ellenforradalmi bandákat lényegében felszámoltuk”.²⁹ Két órával később pedig a minisztertanács közleményt adott ki, melyben többek között azt mondta: „éjszaka az ellenforradalmi puccskísérletet felszámolták! Az ellenforradalmi erők szét vannak verve!”³⁰ A rádió a továbbiakban is az élet normalizálódásáról számolt be, s tudatta, hogy megindult a városban a közlekedés, és a dolgozókat felszólította, vegyék fel a munkát.

Pedig a harcok még nem értek véget. A Magyar Rádió épülete a felkelők kezén volt, sőt a fegyveres csoportok kezdtek állandóbb összetételűvé válni, elsősorban azok, amelyekben a társaság magját korábbi személyes kapcsolatok fűzték össze (azonos munkahely, szomszédság stb.), vagy amelyeket rátermett parancsnokok vezettek. Diákok, munkások egyaránt harcoltak, sőt gyerekek is, akiket később a köznyelv „pesti srácok”-ként emlegetett. A lányok elsősorban a sebesülteket látták el, és a Molotov-koktélnak nevezett gyújtóbombák készítésében segédkeztek. Egy-egy csoport harci eredményei, bátorsága révén kezdett híressé, iránymutatóvá válni, ilyenek voltak a Corvin köziek.

A kijárási tilalom feloldása után tömegek lepték el az utcákat. A kíváncsiskodók vagy bevásárolni indulók az ellenkezőjét tapasztalták annak, amit a rádióban hallottak: nem ért véget a fegyveres harc, és nem igaz, hogy fosztogatók garázdálkodnak, hiszen ott az áru a betört kirakatokban! A szovjet hadsereg nem a honvédséget segítve vesz részt a rend helyreállításában, hanem az ÁVH-s egységek támogatásával egymaga vette fel a harcot a forradalmárok ellen. Sőt a magyar katonák közül sokan a szabadságharcosokkal tartanak, vagy fegyverszünetet kötnek velük. És ami a legfontosabb: a fegyveresek nem huligánok, nem fasiszták, hanem munkások és diákok, szomszédok és ismerősök!

29 Kenedi János szerk.: i. m.

30 Uo.

A Budapest utcáin levő tömeg az elmúlt években belésulykolt gyenge orosz nyelvtudással győzködte a szovjet katonákat, hogy ami Magyarországon történik, az nem fasiszta megmozdulás, nem ellenforradalom, hanem nemzeti, demokratikus forradalom. Kísérletük több esetben sikerrel járt, így az Astoriától elindulva mind többen tartottak – sokszor nemzeti színekbe öltöztetett szovjet harckocsikon – a Parlament felé a Nem vagyunk mi fasiszták! és Vesszen Gerő! mondatokat skandálva. Futótűzként terjedt a hír a szovjet egységek átállásáról, így tizenegy óra tájban mind felszabadultabb, magában és a győzelemben egyre jobban bízó tömeg gyűlt össze a Parlament előtti Kossuth téren.

A kormánynegyed védelmére rendelt erők pánikba estek, a zászlódíszbe borított páncélosokról nem is tudták eldönteni, hogy szovjetek-e vagy a felkelőkhöz átállt magyar egységek. A téren tüntetőkre hamarosan gyilkos sortűz zúdult: lőtték a menekülőket és az épületek védelmébe húzódókat is. A tüzelésbe bekapcsolódtak a téren álló szovjet páncélosok, löve a torkolattűzek irányában a környező épületek tetejét, de a velük percekkel korábban még barátkozó tüntetőket is. A helyzet tovább nehezedett, miután a pártközpont védelmére érkező magyar egységek is tűzharcba keveredtek a szovjetekkel, ezzel is növelve a fejtelenséget és az áldozatok számát. A téren több mint félszáz halálos áldozat és számtalan súlyos sebesült maradt. A mai napig sem tisztázott, hogy ki a felelős a mézárlásért!

A Kossuth téren történtek elborzasztották és megrettentették a magyar pártvezetés egy részét, akik okkal féltek a bosszútól. A váltságot katonai erővel felszámolni akarók erejét megtörte a mézárlás hiábavalósága, még inkább az, hogy Mikojánék – megelégedve a magyar pártvezetés tehetetlenségét – Gerő felmentését és a helyére Kádár János kinevezését javasolták, ami azonnal meg is történt. Kádár ugyan nem számított a reformok hívének, de nem tekintették azok ellenzőjének sem, az pedig, hogy ő is megjárta Rákosi börtönét, elhomályosította korábbi negatív szerepét. Azzal, hogy Gerőt leváltották, az október 23-i követelések másik fontos pontja is teljesült: a kormány után a párt élére is új ember került, noha Gerő továbbra is a pártvezetés tagja maradt. A változást a tüntetők többsége már kevesellte, a továbbra is a katonai megoldást szorgalmazó ÁVH és az apparátus rákosista vonala kényszeredetten tudomásul vette a szovjet verdiktet. A pártvezetésben csökkent a fegyveres rendteremtés mellett érvelők súlya, így a szovjet csapatkivonásra való utalás az SZKP küldötteinek ellenkezése dacára bekerült Nagy Imre 25-én

kora délután elhangzott (a politikai bizottság által is jóváhagyott!) rádióbeszédében: „...Mint a Minisztertanács elnöke bejelentem, hogy a magyar kormány kezdeményez a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió közötti kapcsolatokról, többek között a Magyarországon állomásozó szovjet haderők visszavonásáról, a magyar–szovjet barátság, a proletár internacionalizmus, valamint a kommunista pártok és a szocialista országok közötti egyenjogúság és a nemzeti függetlenség alapján. Meggyőződésem, hogy az ezen az alapon felépülő magyar–szovjet viszony szilárd alapja lesz népeink őszinte, igaz barátságának, nemzeti fejlődésünknek és szocialista jövőnknek. Azoknak a szovjet csapatoknak a visszarendelése, amelyeknek a harcokba való beavatkozását szocialista rendünk létérdeke tette szükségessé, a béke és a rend helyreállításával haladéktalanul meg fog történni...”³¹

A vezetés megosztottságát mutatja, hogy ugyanekkor újabb intézkedéseket hoztak a forradalom fegyveres leverése érdekében. Az újdonsült pártvezető, Kádár ingadozott, és egyszerre ígért másnapra gyökeres reformokat és elszánt, kemény lépéseket, a fegyveres ellenállás szétzúzását.

Mindeközben újabb jelentős sikereket értek el a mind elszántabb és szervezettebb felkelők. Elfoglalták a csepeli és a XVIII. kerületi pártbizottságot, az újpesti és a ferencvárosi rendőrkapitányságot. A Vörös Csillag Nyomdát a véres (!) zászlók alatt felvonuló tömeg egyetlen puskalövés nélkül szállta meg, ami jól mutatja, milyen krízist okozott a Kossuth téri vérengzés. Kopácsi Sándor, Budapest rendőrfőkapitánya tárgyalta a tüntetők küldöttségével, és szabadon engedte a fogva tartott felkelőket. Közben új forradalmi intézmények születtek: megalakult az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság, és Obersovszky Gyula szerkesztésében megjelent az első forradalmi újság, az *Igazság*, ami a kommunista sajtómonopólium végét, a felkelők újabb követelésének részleges megvalósulását jelentette. Megkezdte működését az önkéntes mentőszolgálat, az ápolók és orvosok pedig mindent megtettek a barikád mindkét oldaláról beszállított sebesültek életének megmentéséért.³²

A jugoszláv nagykövet következő jelentésében³³ már az október 25-i, a Parlament előtti vérengzésről számol be, nem ismerve annak a méreteit: „Innen két alkalommal is telefonáltak a nagykövetségünkre, és beavatkozást kérnek a vérontás elkerülése végett.”

31 Kenedi szerk.: i. m.

32 Szokolczai: i. m. 39.

33 Dalibor Soldatić jelentése. In Top Secret 1956, 133.

13 órakor mintegy ezer tüntető érkezett a követséghez, „tekintélyes polgárok és munkások, a *Himnusz*t énekelték és Titót éltették. Annak a kívánságuknak adtak hangot, miszerint a jugoszláv kormány kérje az ENSZ-et, hogy az idegen csapatok hagyjanak fel azon magyar polgárok magyar területen való gyilkolásával, akik békésen és fegyelmezetten kifejezésre juttatják: követelik a saját szabadságukat”.

A tüntetők nem beszéltek közvetlenül a jugoszláv nagykövettel, mert Soldatićnak aznap délután végre sikerült Sík Endre helyettes külügyminiszter személyében viszonylag kompetens magyar politikkussal találkoznia.

Korábban Gerő leváltásáról, illetve Kádár kinevezéséről is csak a rádióból értesült. Sík tájékoztatta, hogy a kv szinte folyamatos ülésének a kezdetén döntöttek a szovjet csapatok segítségül hívásáról, miután a rendőrség gyakorlatilag szétesett, s az ÁVO önmagában képtelen volt a felkelést leverni. Ez után könnyörtelen vérontás következett. Az áldozatok száma elérte a néhány százat és több száz sebesült volt, ez a nép szemében a végsőkig kompromittálta mind a magyar vezetést, Gerővel az élen, mind a Szovjetuniót.

A tájékoztatást követően küldte a nagykövet első átfogó, a kialakult helyzetet már elemző jelentését Belgrádba. A történetekért a magyar vezetést hibáztatta, amely teljesen kiengedte kezéből a kezdeményezést, „a hatalmat a szovjet csapatok tartják”. Kivonásukat Nagy és Kádár a rend helyreállításához kötötte, de ehhez semmiféle garanciát nem adtak, holott csak így szerezhettek volna tekintélyt a tömegek előtt.

Október 26-án tovább erősödött, szélesedett a harc a fővárosban és vidéken egyaránt. Várpalotán a felkelők magukhoz ragadták a hatalmat, oldalukra állítva a honvédség és a rendőrség egy részét, s több alkalommal megtámadták a városon keresztülhaladó szovjet egységeket. A szabadságharcosok megtartották legfőbb bázisaikat Budapesten, sőt újakat hoztak létre. A legjelentősebb egységek továbbra is az akkor még Iván Kovács László vezetése alatt álló Corvin közí és a Bárány János irányítása alatt levő Tompa utcai csoportok voltak. Ekkorra alakult meg a Budán leginkább számon tartott egység a Széna téren Szabó János (Szabó bácsi) vezetésével.

A már némi nehézfegyverzettel is rendelkező, spontán alakult fegyveres csoportok egyszerűen, de hatásos taktikát alkalmaztak. Állandó megfigyelés alatt tartották a főbb közlekedési útvonalakat, megtámadták az arra vonuló szovjet egységeket, majd azonnal visszahúzódtak a szűk mellékutcákba, ahová a T-34-es tankok nem tudták követni

őket. A gyalogsággal alig rendelkező régi típusú harckocsikkal szemben elért sikereket elsősorban a jobb helyismeretüknek, és a lakosság önfeláldozó támogatásának köszönhetőek. A páncélosok támadásait, sok esetben fegyvertelenül is meg tudták bénítani, úgy, hogy például palacsintasütőt helyeztek az úttestre harckocsi aknát imitálva (ezt Pongrátz Gergely, a Corvin közti harcosok későbbi vezetője nyilatkozta, amikor 2002 nyarán interjút készítettem vele). A kilőtt vagy Molotov-koktélok által hatástalanított tankok kiváló úttorlasznak bizonyultak a következő támadásnál, és minden szovjet veszteség kétszeresen erősítette a magukban egyre jobban bízó harcosokat. A szabadságharcban részt vettek számát a mai napig sem tudjuk pontosan, úgy 10-12 000-en lehettek, ami nagyvárosi gerillaharcban egy idegen reguláris hadsereggel szemben komoly erőnek számít.

Az egy-egy területi csoport küzdelmétől meg kell különböztetni a támadó jellegű akciókat. Ezek a helyi hatalom intézményei – párt-házak, rendőrkapitányságok, tanácsházak – elfoglalására irányultak, melyeket erősen támogatott a helyi lakosság is. Ezeken a helyeken a terület irányítását kézbe vevő forradalmi bizottságok megalakították saját nemzetőrségüket.

Közben vidéken, elsősorban a megyeszékhelyeken, jószerevel ellenállás nélkül omlott össze a kommunista hatalom. Forradalmi bizottságok alakultak, s vették át a városok irányítását.

A pártvezetés pedig továbbra is csődtömegként működött, tehetetlen volt, és a kapkodás volt rá jellemző. A kétnapos szünet után, október 26-án megjelenő hivatalos lapok a politikai megoldást szorgalmazó írásokkal voltak teli. Például a szakszervezetek napilapja a *Népszava* közölte a Szakszervezetek Országos Tanácsának (SZOT) kibontakozási programját, amely azonnali tárgyalásokat sürgetett a kormány és a felkelők között, valamint a szovjet csapatok azonnali kivonását követelte, és a munkásokat felszólította a munkástanácsok (jugoszláv mintára történő) megalakítására. A szakszervezet eme lépése komoly kihívást jelentett a pártállam számára. Egyfelől szembesítette a pártvezetést egy addig szigorú pártirányítás alatt levő szervezet függetlenedési törekvésével, másfelől megmutatta, hogy ha a párt bizonytalankodik, akkor mások ragadják magukhoz a kezdeményezést, ezáltal az irányítást.

A politikai bizottsági, majd az azt követő központi vezetési ülés napirendjén két egymással szorosan összefüggő kérdéskör szerepelt. Az új kormány személyi összetételének vitája során a koalíciós kormányzás irányába tett gesztusként szerepelt Nagy Imre jelöltjei

(Donáth Ferenc, Kopácsi Sándor, Szilágyi József, Losonczy Géza) mellett a kisgazda Kovács Béla és Tildy Zoltán. Ez a kormánylista elfogadhatatlan volt a pártvezetésen belül még mindig jelentős erőt képviselő sztálinista-rákosista klikk számára.³⁴

Ezen az ülésen a vezetés – maga számára és a helyzet normalizálása szempontjából is – a legrosszabb megoldást választotta. A katonai bizottság semmit és senkit sem kímélő tervet dolgozott ki a Corvin köz megsemmisítésére, miközben csekély számú elkésett reformmal igyekezett gyengíteni a forradalom táborát. A parasztságot az október 27-én kihirdetett kormánylistával, a munkásságot pedig anyagi követeléseinek kielégítését ígérve próbálták megnyerni, ugyanakkor – kisajátítva a SZOT javaslatát – munkástanácsok alakítására szólították fel őket. Felhívásuk óriási lendületet adott a munkástanácsok szerveződésének. Ezek a testületek kétszeresen is legitimnek tekintették magukat. A munkástanácsok sorra történő megalakulása a forradalom táborát erősítette. Követelték a demokratikus átalakulást, az ÁVH felszámolását, a szovjet csapatok kivonását, a korlátozott magántulajdon biztosítását és az amnesztiát a felkelők számára.

Azonban a hatalom által felkínált politikai engedmény eredménytelen volt. Már a születése pillanatában megbukott a nemzetinek mondott kormány. A bevont nem kommunista politikusok közül például Tildy Zoltánnal szemben saját pártjában, a kisgazdáknál is bizalmatlanok voltak, a megmaradt rákosista miniszterekkel szemben pedig azonnal országos tiltakozóhullám támadt.

A jelentéshez hasonló óvatosság jellemezte az első hivatalos jugoszláv állásfoglalást is. Branko Drašković a külügyi államtitkárság október 26-i sajtótájékoztatóján pozitívan fogadta Nagy és Kádár kinevezését, s azt a tényt, hogy hajlandók a széles néptömegek követeléseinek eleget tenni. A szovjet beavatkozás elítélése elől ekkor még kitértek, erre ténylegesen csak a második, november 4-ei beavatkozás után került sor azonos érveléssel: „ha idejében számoltak volna a tragikus budapesti eseményekhez vezető okokkal, akkor meggyőződésünk szerint ezekre az eseményekre nem került volna sor”.³⁵

A *Jugopress* első – aznap esti – félhivatalos értékelése egyértelműen üdvözölte a lengyelországi változásokat, s annak a reményének adott hangot, hogy az események Magyarországon is hasonló irányt vesznek.

Szintén október 26-án kérte fel Hruscsov Mićunović moszkvai jugoszláv követet, hogy személyesen tolmácsolja Titónak a szovjet

³⁴ Szokolczai: i. m. 41.

³⁵ Varga: i. m. 89.

álláspontot. A szovjet pártvezér szerint az események lényege, hogy a Nyugat megpróbálja a II. világháború utáni status quót a maga javára megváltoztatni.

A nap vonatkozó eseményeihez tartozik, hogy Budapesten Soldatícának végre sikerült Bognár József révén a kormány egyik tagjával is találkozni. A magyar miniszter hibáztatta kormányát, hogy csak nagyon vonakodva, késlekedve fogadta el a felkelők jogos követeléseit. A szovjet csapatok kivonását ő is a már ismert előfeltételekhez kötötte. Ugyanakkor a korábbi kisgazda politikus elfogadhatatlannak tartotta a többpártrendszer visszaállítását és a Kossuth-címer elismerését, mivel az a „Nagy-Magyarország címere, s mint ilyen, elfogadhatatlan a szomszédos országokra nézve”.³⁶

Való igaz, hogy a jugoszláv vezetés (beleértve a budapesti nagykövetet) kezdettől érzékenyen reagált a „magyar nacionalizmus” legapróbb rezdüléseire is, s mint láttuk, már a Kossuth-címert is úgy tekintette, mint ennek a megnyilvánulását. Ugyanakkor kezdettől fogva ellenezte a többpártrendszert, amiben a szocialista berendezkedés megkérdőjelezését látta. Nem volt érdekelt a szövetségi rendszer (Varsói Szerződés) megbolygatásában sem, mert a szovjet állásponthez hasonlóan mindenfajta kibontakozás előfeltételének a status quo megőrzését tartották.

A jövőt illetően Bognár kifejtette, hogy a kormány el kívánja fogadni a „jogos követeléseket”, de ha a harc még akkor sem szűnik meg, akkor erőszakot alkalmaznak a lázadás leverésére.

Október 27-én Nagy Imre közeli hívei két angyalföldi munkást kísérték el hozzá, hogy szembesítsék a valósággal. Egykori elvbarátai bírálták október 23-a óta megtett lépéseit, és arra igyekeztek rávenni, hogy ismerje el a mozgalmat nemzeti demokratikus forradalomnak, álljon az élére, költözzön át a Parlamentbe, hogy ne a párt, hanem a kormány irányítsa az országot. Nagy arról is értesült ezen a napon, hogy a pártvezetés sztálinista tagjai elszánták magukat az addig csak fenyegetésnek használt szigorú intézkedések, elsősorban a statárium könyörtelen alkalmazására, sőt egy katonai puccsra is.

Nagy Imre és Kádár János még október 28-ra virradó éjjel tárgyalt az SZKP küldötteivel, Mikojanékkal, és tájékoztatásuk alapján Hruscsov is áldását adta a fordulatra. A négy napja harcban álló szovjet csapatoknak pihenésre, átcsoportosításra volt szükségük, különös tekintettel arra, hogy a vidéki események is a harc kiszélesedésével

36 Uo.

fenyegettek. A Nagyék által kínált megoldás ráadásul biztosította, hogy a szovjet páncélosok ne kudarcra vonuljanak ki Budapestről, hanem visszavonják őket, mivel a politikai megoldás feleslegessé tette a további harcot. A magyar vezetők által előterjesztett javaslatok nem érintették sem a kommunista párt vezető szerepét, sem Magyarország helyét a Varsói Szerződésben, vagyis a szövetségi rendszer két pillére biztosítottak látszott.

Ennek értelmében Nagy Imre október 28-án megtartott rádióbeszédében amnesztiát hirdetett a felkelőknek, és demokratikus mozgalomnak (de nem forradalomnak!) nevezte a történeteket, garantálta a jogosnak ítélt követelések teljesítését, és elismerte a forradalmi szervezeteket. Bejelentette a beszolgáltatás eltörlését és az ÁVH felszámolását, a fegyveres felkelőket is magába foglaló új karhatalom felállítását és azt, hogy tárgyalásokat kezdeményez a szovjet haderő kivonásáról. Ezek az engedmények már jelentős eredménynek számítottak.

Belgrádot nyugtalanította, hogy a budapesti nagykövet képtelen kapcsolatba lépni valóban kompetens magyar politikussal, s ezért utasította, próbáljon meg személyesen a miniszterelnökkel, vagy legalább az általa erre megfelelőnek ítélt kormánytaggal találkozni. Határozott fellépését követően Soldatić végül eljutott a miniszterelnököt helyettesítő Erdei Ferenchez és Horváth Imre külügyminiszterhez.³⁷

A beszélgetés során Erdei egyértelműen ellenforradalomnak minősítette az eseményeket, ami nehezen azonosítható „az ország demokratizálódásáért sikraszálló széles néptömegek fellépése” meghatározással.³⁸ Megítélése szerint a kormány és a szovjet csapatok határozott beavatkozásának köszönhetően „vége felé tart a lázadás katonai leverése”. A kormány átalakítását Erdei nem tartotta kielégítőnek, legfőbb pozitívumaként említette Münnich Ferenc belügyminiszteri kinevezését, aki nem tartozott „Rákosi kedvencei közé”, s a valóban népszerűtlen Piros Lászlót váltotta el a poszton.

Horvát külügyminiszter viszont a lehetséges jugoszláv segítség iránt érdeklődött, de ez elől Soldatić kitért mondván, a feladata egyelőre a pontos tájékozódás. Jelezte azonban Belgrádnak, a magyar kormány feltehetően valóban igényelne ilyen „politikai segítséget”.

Másnap, azaz október 28-án, az MDP elnöksége már nagyon pontosan megfogalmazta ezt a kívánságát. Hivatkoztak a LEMP (Lengyel

³⁷ Varga: i. m. 89.

³⁸ Uo.

Egyesült Munkáspárt) központi bizottságának aznapi üzenetére, s valami hasonlót vártak Jugoszláviától is, mivel a magyar pártvezetés szerint a lengyel kommunisták mellett a jugoszlávok tűntek Budapesten a tömegek számára szalonképesnek.

Némi habozásra utal jugoszláv részről, hogy az azonnali üzenet elküldésére csak másnap került sor, vagy valóban szükség volt ennyi időre Tito rendkívül diplomatikus levelének megfogalmazásához. A jugoszláv elnök a korábbiakhoz képest sokkal egyértelműbben foglalt állást a nép követelése mellett, amiben megerősítette, hogy ezt megelőzően Nagy Imre is határozottan elvetette az „ellenforradalom” teóriáját.

Miközben a jugoszláv vezér hangsúlyozta, hogy nem kíván beavatkozni a magyar belügyekbe, ugyanakkor mélyeséges aggodalmának is hangot adott, amely végső soron abból a félelemből táplálkozott, hogy Magyarország letér a szocializmus útjáról. A magyar vezetés a „szimpatikus Tito” üzenetét leginkább éppen erre, az ellenforradalmi veszély megfogalmazására próbálta használni, miközben egyértelművé vált, hogy az akkor már semmilyen módon nem egyeztethető össze a jóval negatívabb hivatalos szovjet megítéléssel. A jugoszláv sajtó messze nem volt olyan óvatos, mint a hivatalos délszláv politika, s egységesen nekirontott a moszkvai lapok, főleg a *Pravda* változatlanul ellenforradalmat emlegető cikkének, s egyértelműen pozitívan értékelte Molnár Miklósnak a *Szabad Nép*ben megjelent reakcióját.

Az újjvidéki *Magyar Szó* kommentárja is forradalomról ír, s a felkelés kirobbanásáért a korábbi sztálinista vezetést tartotta felelősnek.

A jugoszláv külpolitika prioritásai alapvetően nem változtak a lengyel- és a magyarországi események hatására, sőt általuk ezek helyességét vélték a délszláv vezetők igazolni. A lényeges különbségeket a két ország vezetőiben látták, Gerőt elmarasztalták, Nagytól pedig hasonló stabilizáló szerepet vártak el, mint amit Gomułka töltött be Lengyelországban.

A FORRADALOM GYŐZELME ÉS A SZOVJET BEAVATKOZÁS ELŐKÉSZÍTÉSE

Annak felismerése nyomán, hogy Magyarországon a további követelések kielégítése nélkül nem fogadható el a központi hatalom, és nem teremthető meg a konszolidáció, Nagy Imre Mikojanék jóváhagyásával továbblépett a társadalommal való megegyezés irányába.³⁹ Október 30-án kora délután bejelentette, hogy megszűnt az egypártrendszer, és hogy egy népfront jellegű kabinet veszi át az ország irányítását. Ebből kimaradtak a sokak által támadott és utált rákosisták, és nagyobb súlyt kaptak a koalíciós pártok képviselői (Nemzeti Parasztpárt, FKGP, Szociáldemokrata Párt). Őket azonban még nem a pártjuk delegálta, hanem Nagy Imre hívta meg a kormányba.

Közben Moszkvában komoly viták után annak a reményében hagyták jóvá a magyarországi fordulatot, hogy ezen az áron sikerül Magyarországot benn tartani a kommunista táborban, és megőrizni az MDP vezető szerepét. Az október 28-a után érkező hírek hatására azonban az SZKP vezetői elbizonytalanodtak. Moszkvát tájékoztatták a magyar lakosság kommunista- és szovjetellenes hangulatáról, erősen eltúlozva az elkövetett atrocitásokat, szám szerint nyilvántartva a ledöntött második világháborús szovjet emlékműveket. Mindez azt az álláspontot erősítette meg, hogy Magyarországon ellenforradalmi, még hozzá fasiszta ellenforradalmi veszély van. Október 30-án kelt, visszautazásuk előtti utolsó jelentésükben Mikojanék is úgy értékelték, hogy a fegyveres felkelés felszámolása békés úton lehetetlen.⁴⁰

A nyugati nagyhatalmak javaslatára összeülő ENSZ Biztonsági Tanácsa tárgyalta a magyar helyzetet, az igazi érdekelttség hiányát azonban jól mutatja, hogy a testület még egy határozati javaslat megfogalmazásáig sem jutott el. Magyarország további esélyeit rontotta az október 29-én kirobbant szuezi háború, ami megosztotta a nyugati nagyhatalmakat, elvonta a figyelmüket, és hiteltelenítette a Szovjetunió magyarországi beavatkozását elítélő hangzatos szövegeket.

Mindeközben Magyarországon a Köztársaság téren történtek is a forradalom konszolidációját segítették. Az elkövetkező napokban számos szervezet szót emelt a forradalom tisztaságának védelmében, és elítélte a népitéletet, melynek során a felkelők egy része kommunistákat és ávosokat lincselte meg. Általánossá vált az igény olyan nemzetőrség felállítására, amely képes megakadályozni minden

³⁹ Szakolczai: i. m. 59.

⁴⁰ Top Secret 1956.

önbírászkodást, és képes a rendet fenntartani. Ekkor felgyorsult a felkelőket is magába foglaló nemzetőrség vezetőségének megalakítása. A parancsnok Király Béla, helyettese Kopácsi Sándor lett. A katonaság vezetésére megalakult honvédelmi bizottnmány leváltotta a rákosista tábornokokat, hogy a honvédség valóban a forradalmi ország hadserege legyen.

A szovjet és jugoszláv álláspont közeledése a szovjet kormány október 30-i nyilatkozatával⁴¹ érte el a csúcspontját, amiről a jugoszlávok meg is jegyezték, hogy akár ők is írhatták volna. Az SZKP viszont már másnap hozta meg végleges döntését az újabb intervencióról.⁴² Az elnökség egyben arról is határozott, hogy milyen formában kell a szövetséges országok vezetőit e döntésről tájékoztatni. Ennek megfelelően Hruscsov utasította Nyikolaj Firjubin belgrádi szovjet nagykövetet, hogy haladéktalanul keresse fel a jugoszláv elnököt, s tegyen javaslatot egy személyes találkozásra.

Ezzel egy időben utasította Koča Popović külügyi államtitkár Soldaticót, hogy ajánlja fel a magyar vezetőknek „minden rendelkezésre álló, lehető legnagyobb” segítségüket. A jugoszláv nagykövet november 1-jén este találkozott Nagy Imrével, aki rögvest élt a felkínált segítséggel, bár egyáltalán nem abban a formában, ahogy azt a jugoszlávok gondolták, ugyanis Tito közvetítését kérte az újabb szovjet benyomulás ellen.⁴³ Hruscsov és Malenkov végül november 2-án este érkezett Pulába, s onnan hajóval folytatták útjukat Brionira, Titóhoz.

Az újabb beavatkozást a szovjet pártvezér az európai status quo megőrzésével és a budapesti lincselésekkel indokolta. A jugoszlávok mindkét érvet elfogadták, s így a döntést gyakorlatilag vita nélkül vették tudomásul. Hruscsov beszámolt arról is, hogy már útközben, Bukarestben értesült Bulgaryintól arról, hogy Münnich és Kádár útban vannak Moszkvába. Az előbbit szánta ugyan a létrehozandó ellenkormány élére, de a jugoszlávok javaslatára mégis Kádárra esett a választásuk.

Végül egyetlen nyitott kérdés maradt. A szovjet vezetők tartottak „az imperialista ügynök” Nagy Imre és kormánya nemkívánatos reakcióitól. A jugoszlávok ugyan nem értettek egyet ezzel a minősítéssel, sőt úgy vélték, hogy Nagynak és Losonczy Gézának szerepet kell kapnia a kibontakozásban, de magukra vállalták Nagyék eltávolítását. Ez másnap hajnalban meg is történt.

41 Döntés... 51–61.

42 Uo. 62–68.

43 Varga: i. m.

Moszkvában pedig közben már döntést hoztak a támadásról, a forradalom fegyveres leveréséről. Erről Nagy Imre nem tudott, viszont értesült a szovjet csapatmozgásokról. Nyilvánvalóvá vált számára, hogy a szovjetek nem bíznak benne. Ebben a helyzetben elkeseredett lépésre szánta el magát. Magához hívatta Andropov szovjet nagykövetet, akitől a legújabb hírek magyarázatát követelte. Annak köntörfalazó válaszára pedig bejelentette, hogy a magyar kormány felmondja a Varsói Szerződést, Magyarország kinyilvánítja semlegességét, és hogy ennek támogatására az ENSZ Biztonsági Tanácsának négy állandó tagját kívánják felkérni. A lépés lényege az volt, hogy ennek révén elvész a katonai beavatkozás jogi alapja, vagyis a szovjetek nem egyik szövetségeseüknek nyújtanának fegyveres segítséget, hanem egy független államot támadnának meg. Egyedül ettől lehetett remélni, hogy visszatartja a készülő katonai intervenciót, és hatékony nemzetközi védelmet biztosít Magyarország számára.

A magyar kormány teljes egyetértésben jutott erre az elhatározásra, jóllehet Andropov Moszkvába küldött jelentése arról is szólt, hogy Kádár János ezt „nem éppen örömmel” vette tudomásul. Valószínűleg ez a jelentés is nagyban hozzájárult Hruscsov döntéséhez, miszerint a felállítandó ellenkormány vezetője Kádár János legyen, aki november 1-jén még tagja volt Nagy Imre kormányának, és egyik rádióbeszédében „népünk dicsőséges felkelésének” nevezte a forradalmat! Viszont a beszéd sugárzásakor már nem tartózkodott Budapesten: útban volt Moszkva felé!

A történészek nagy többségének következtetése szerint, november 1-jén, a semlegesség kihirdetése után egyértelműen győzött a forradalom, hiszen a felkelők fontosabb követelései ezzel teljesültek.

A szovjet támadás előkészületei pedig zajlottak. Hruscsov Bukarestben tájékoztatta a kevésbé fontos kommunista államok vezetőit, november 3-ra pedig megszerezte Gomułka lengyel vezető és Tito jóváhagyását is a katonai beavatkozás ügyében. Sőt Tito a Brioni-szigeten lezajlott titkos tárgyaláson még azt is felajánlotta, hogy a megfelelő pillanatban a budapesti jugoszláv nagykövetségre hívva segít semlegesíteni Nagy Imrét, akit majd ott rávesz a miniszterelnöki posztról való lemondásra. A megbeszélésen szovjet részről Hruscsovon kívül Malenkov vett részt, jugoszláv részről pedig Tito, Kardelj, Ranković és Jugoszlávia akkori moszkvai nagykövete, Veljko Mićunović. Mićunović *Moskovske godine* címmel Zágrábban megjelent naplójában⁴⁴ így ír a

44 Magyarországon *Tito követe voltam* címmel jelent meg 1990-ben..

találkozórol⁴⁵ (a titkos találkozón hangfelvétel vagy jegyzőkönyv nem készült, egyedül ez alapján a visszaemlékezés alapján rekonstruálhatjuk, miben állapodtak meg a felek):

Brioni, 1956. november 3.

Tito titkársága tegnap értesített arról, hogy délután sürgős konzultáció céljából Brionira érkezik Hruscsov és Malenkov. Inkognitóban utaznak egy kis IL-14-es gépen... (a velük) folytatott megbeszélések november 2-án este hét órától november 3-án hajnali öt óráig tartottak.

Hruscsov rögtön a letelejésén közölte, hogy a magyarországi helyzetről akarnak velünk eszmét cserélni, illetve tájékoztatni minket arról, hogy milyen lépésekre szánták el magukat... Ismerteti velünk, hogyan fajultak a magyarországi események az ellenforradalomig. Érzelmektől túlfűtötten beszél, semmiféle elemzésbe nem bocsátkozik a magyar helyzetről. Magyarországon kommunistákat mészárolnak le és akasztanak föl. Kitér Nagy Imre felhívására az ENSZ-hez és a négy nagyhatalomhoz, szót ejt a Varsói Szerződésből való kilépésről is. Magyarországon küszöbön áll a kapitalizmus visszaállítása. Hogy Nagy csak eszköz-e, vagy maga is az imperializmus régi ügynöke, most még nem világos – a lényeg az, hogy a dolgok ebbe az irányba mennek és, hogy a végeredmény a kapitalizmus visszaállítása... Malenkov sem hagy kétséget afelől, hogy a Szovjetunióban minden készen áll, s hogy a Nagy Imre kormánya elleni újabb katonai intervenció minden pillanatban megkezdődhet. Az is nyilvánvaló, hogy az oroszok frontálisan és nagyon keményen fognak támadni, hiszen a magyar néptől mély szakadék választja el őket, jobban mondván a nép az oroszok ellen foglal állást.

Mi annak a ténynek a megállapításával kezdjük mondanivalónkat, hogy végig megkülönböztetett figyelemmel kísértük a magyarországi események alakulását... mi is jól látjuk, és bennünket is aggodalommal tölt el a jobbra tololódás, az események ellenforradalmi fordulata, mert milyen kormány az, amelynek uralma alatt kommunistákat gyilkolnak le vagy akasztanak fel...

45 A találkozórol jegyzőkönyv nem készült, egyedül Veljko Mićunović naplójából rekonstruálhatjuk az ott elhangzottakat. Röviden Hruscsov is kitért a brioni találkozóra évekkal később készült visszaemlékezésében, ahol leírja, hogy számára mennyire megdöbbentő volt Titónak a magyar válság megoldására irányuló segítőkészsége.

Ezután... azt próbálják kipuhatolni, hogy hajlandók lennénk-e megvizsgálni, mit lehetne Naggyal tenni... Abban maradtunk, hogy meglátjuk, mit tehetünk mi ebben az ügyben, mert az oroszok kijelentik, hogy ők lépésképtelenek. Hruscsov és Malenkov többször is a lelkünkre kötik, hogy a Nagy-kormány felé minden ezen a vonalon kifejtett jugoszláv tevékenység döntő fontosságú lehet. Óvatosságra intjük őket avval, hogy az eredmények nem garantáltak. Az oroszok nem árulják el, mikor kezdik az intervenciót. Mi nem kérdezhetjük meg tőlük, belőlük meg nem kívánczik ki. Emiatt nem világos, mennyi időnk és milyen lehetőségünk maradt arra, hogy az áldozatok számának csökkentése és az értelmetlen vérontás megelőzése érdekében megpróbáljunk hatni Nagy Imrere – pedig, ha kimondatlanul is, de ebben állapodunk meg. Hruscsov, de főként Malenkov hatalmas jelentőséget tulajdonít ennek, és leszögezi, hogy a jugoszlávok minden vállalkozása ebben az irányban helyes és nagyon fontos.

A FORRADALOM LEVERÉSE

November 4-én, vasárnap hajnali 4 órakor megindult az általános szovjet támadás Magyarország ellen. Csaknem másfél órával később a Szabad Kossuth rádió megszakította adását, s Nagy Imre miniszterelnök beszédét sugározta:

„Itt Nagy Imre beszél, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke. Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes magyar demokratikus kormányt.

Csapataink harcban állnak! A kormány a helyén van! Ezt közlöm az ország népével és a világ közvéleményével!”⁴⁶

Közben a Szolnoki Rádió Szovjetunióból, Kárpátaljáról sugárzott adásában bejelentették, hogy Kádár János vezetésével megalakult a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány:

„Nyílt levél a magyar dolgozó néphez! Honfitársaink, munkás és paraszt testvéreink:

Alulírottak, Apró Antal, Kádár János, Kossa István és Münnich Ferenc miniszterek, Nagy Imre kormányának volt tagjai bejelentjük, hogy 1956. november 1-jén, megszakítva ezzel a kormánnyal minden

46 Kenedi szerk.: i. m.

kapcsolatunkat, kiléptünk a kormányból és kezdeményeztük a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakítását...⁴⁷

Kádár itt elmondta, hogy az október 23-án kezdődött megmozdulások fasiszta felkelésbe torkolltak, s ezért vált szükségessé a szovjet csapatok segítségül hívása. Ígéretet tett a forradalmárok több követelésének megvalósítására, melyek között szerepelt, hogy a rend helyreállítása után tárgyalásokat kezdeményez a szovjet csapatok kivonásáról.

Nagy Imre kormányának kommunista tagjaival nem sokkal rádióbeszédének elhangzása után elfogadta a jugoszláv követség felkínálta menedékjogot.⁴⁸ A november elsején házi őrizetéből kiszabadított Mindszenty bíboros az amerikai nagykövetségen kért és kapott menedéket, ahol egészen 1971-ig tartózkodott. Bibó István államminiszter, a törvényes magyar kormány egyetlen tagja, aki a Parlamentben maradt (egyébként akkor még nem tudta, hogy Nagyék a jugoszláv követségre mentek), kiáltványban fordult a nemzethez és a világ közvéleményéhez a forradalom és a nemzet védelmében: „...A magyar népet felszólítom, hogy a megszálló hadsereget vagy az általa esetleg felállított bábkormányt⁴⁹ törvényes felsőségek ne tekintse, s vele szemben a passzív ellenállás összes fegyverével éljen – kivéve azokat, melyek Budapest közellátását és közműveit érintenék. Fegyveres ellenállásra parancsot adni nincs módomban: egy napja kapcsolódtam be a kormány munkájába⁵⁰, a katonai helyzetről tájékoztatva nem vagyok, felelőtlenség volna tehát tőlem a magyar ifjúság drága vérével rendelkezni. Magyarország népe elég vérral adózott, hogy megmutassa a világnak a szabadsághoz és igazsághoz való ragaszkodását. Most a világ hatalmain a sor, hogy megmutassák az Egyesült Nemzetek alapokmányában foglalt elvek erejét és a világ szabadságszerető népeinek erejét. Kérem a nagyhatalmak és az Egyesült Nemzetek bölcs és bátor döntését leigázott nemzetem szabadsága érdekében.

Megállapítom egyúttal, hogy Magyarország egyetlen törvényes külföldi képviselője és külképviseleteinek törvényes feje Kéthly Anna államminiszter.⁵¹

47 Szokolczai: i. m.

48 A menedékjog felajánlása része volt Tito Brionin Hruscovnak tett ígéretének, miszerint segít Nagy Imrét kivonni a politikai közéletből.

49 A Kádár-kormány ekkor még nélkülözött minden legitimitást.

50 November 3-án lett a kabinet tagja.

51 Bibó: i. m. 12.

Az általános tűzparanccsal érkező szovjet csapatok elé két fő célt tűztek ki Hruscovék. Fel kellett számolniuk a forradalomban alakult szervezeteket, és le kellett tartóztatniuk vezetőiket. A végrehajtáshoz KGB-s tisztek egy csoportját is Magyarországra küldték. Ennek következtében november 4-e után több mint ezer embert deportáltak Kárpátaljára. Közöttük a forradalmi tanácsok és a munkástanácsok vezetőit, elfogott fegyvereseket, sőt gyerekeket is, köztük kilenc kislányt!⁵²

A kor modern haditechnikájával is rendelkező szovjet csapatok magyarországi bevetése viszont nem hozta meg számukra azonnal a várt eredményt. A szabadságharcosok a szovjet támadástól elkeseredve és felháborodva, az igazság győzelmében és az ENSZ csapatok támogatásában vetett hittel(!) védekeztek az agresszióval szemben. Önfeláldozó harcuk eredményeként a szovjetek nem tudták egyetlen rohammal megtörni az ellenállást, jóllehet elsöprő fölényrel rendelkeztek. Az ellenállók vasútvonalakat rongáltak meg, szovjet és velük együttműködő, elsősorban volt ÁVH-sokból szervezett magyar egységeket támadtak meg. Például Pécsről a Mecsekbe visszahúzódott fegyveresek, a híres „mecseki láthatatlanok” több sikeres rajtaütést hajtottak végre. Viszont az egyre nagyobb erővel támadott csapat még egyben maradt része november 22-én, több napos gyalogmenet után, a magyar–jugoszláv határ átlépésére kényszerült.

Közben Nagy Imre a jugoszláv követségen sem volt hajlandó lemondani miniszterelnöki posztjáról, noha arra Tito utasítására a követség munkatársai többször is megpróbálták rávenni. Nagy tisztában volt vele, ha lemond, amellet, hogy elárulja a forradalmat, szabad teret ad a Kádár-kormánynak, legitimmé teszi azt.⁵³

A KÁDÁRI KONSZOLIDÁCIÓ KEZDETE

Kádárt és illegitim kormányának tagjait november 7-én szovjet páncélosok szállították a megszállt, de még le nem győzött ország fővárosába. Az állandó és szoros szovjet felügyelet alatt álló Kádár hosszú ideig semmilyen hatalmi eszközzel nem rendelkezett. A szovjet csapatok tevékenységébe nem volt beleszólása, kormánya mögött nem volt magyar fegyveres erő, párt, közigazgatási apparátus, de nem volt programja sem. Közel három hétig a szocializmus demok-

52 Szakolczai: i. m.

53 Szakolczai: i. m. 75.

ratizálását ígérgette az országnak, amivel akkorra már nem sikerült semmilyen társadalmi bázist teremtenie.

November 21-én harckocsik akadályozták meg Budapesten, hogy megalakuljon az Országos Munkástanács, amely egy országosan támogatott, legitim, egységesen ellenzéki országgyűléssel szembesítette volna Kádárékat. Másnap ugyancsak szovjet segítséggel sikerült a jugoszláv követséget elhagyó Nagy Imréeket a mátyásföldi szovjet parancsnokságra, onnan pedig repülőgépen a Bukarest melletti Snagovba szállíttatni, ahol őrizetben tartották őket a következő év tavaszáig. Mindettől persze nem vált elfogadottá a Kádár-kormány, de eltűnt előle az ellenkormány és az ellenparlament fenyegető réme.

A már említett brioni megegyezésnek része volt, hogy Nagy Imrét kikapcsolják a hatalomból, és a szovjet katonai intervenciót valamilye politikai megoldásnak kell követnie. Szerették volna elkerülni azt a kínos helyzetet, hogy Magyarországnak párhuzamosan két kormánya legyen. Nagy Imrének és kormányának eltávolítására Tito vállalkozott. A jugoszlávok csupán néhány órával az intervenció előtt hirtelen menedéjogot ajánlottak fel Nagynak és kormánya kommunista tagjainak.

November 4-i rádióbeszéde elhangzása után Nagy Imre és csoportja azzal a tudattal menekült a követségre, hogy onnan Jugoszláviába települhetnek, vagy pedig a harcok befejeztével otthonaikba távozhatnak. Közben a jugoszláv követség diplomatai mindvégig rá akarták bírni Nagyt, hogy írjon alá egy lemondó nyilatkozatot, többször kapott olyan felszólítást, hogy ismerje el az időközben Szolnokon megalakult, Kádár János vezette szovjet bábkormányt. A miniszterelnök azonban ezt határozottan elutasította. Ügyeltek arra, hogy a nagykövetségen tartózkodóknak a külvilággal ne legyen kapcsolata. Ennek ellenére a csoport tagjai a rádióból tájékozódtak. Kádár közben többször is a jugoszlávok szemére vetette, hogy Nagy a menedékhelyről is folytatja a politikai tevékenységét, ami persze nem volt igaz.

A követségen tartózkodók közül Nagy Imre, Szántó Zoltán és Lukács György feleségükkel az épület emeletén irodákból kialakított lakószobákat kaptak. Napközben az úgynevezett vörös szalonban tartotta üléseit az MSZMP intézőbizottsága, melynek tagjai közül csak Kádár János és az időközben letartóztatott Kopácsi Sándor nem tartózkodott a nagykövetség épületében. November 5-én szovjet páncélosok vették körül az épületet, a diplomatakon kívül senkit sem engedtek belépni. Aleksandar Ranković jugoszláv miniszterelnök-helyettes, aznap kelt táviratában – melyet Dalibor Soldatić

nagykövetnek címzett – erről többek között a következőket írta: „...Tájékoztassa Nagy Imrét és a többieket, hogy Moszkvában megtettük a legsürgősebb lépéseket védelmükre és Jugoszláviába való kijuttatásuk lehetővé tételére. A nagykövetségünk előtt lévő tankok és páncélozott járművek tegnap Moszkvában tett azon követelésünk alapján állnak ott, hogy biztosítsák a nagykövetséget, amelyben a magyar elvtársak csoportja tartózkodik...”⁵⁴ Ennek ellenére a szovjet katonák még aznap tüzet nyitottak az épületre, aminek következtében Milenko Milovanov követségi tanácsos életét vesztette (egyesekek szerint nagyon hasonlított Nagy Imrére).

Mindenesetre Titóék azon terve, hogy Nagyot ösztántából eltávolítsák a politikai életből, nem valósult meg⁵⁵, s emiatt egyre kínosabbá vált számukra a magyar kormánytagoknak a nagykövetség épületében való tartózkodása. Az persze, hogy Nagyékát Jugoszláviába menekítenék, szóba se jöhetett, hiszen az a javuló szovjet–jugoszláv viszony megromlásához vezetett volna. Valami más megoldást kellett találni. Olyan megoldást, amely kedvez Moszkvának is, de a Nyugat előtti presztízsüket sem veszélyezteti.

Nagy Imréék elrablása

Dobrovoje Vidić külügyminiszter-helyettes november 21-én megegyezést írt alá Kádár Jánossal, miszerint: „...Nagy Imre és társai ellen, akik november 4-én együttesen a budapesti jugoszláv nagykövetségen találtak menedéket, korábbi tevékenységük miatt nem tesznek semmilyen lépést [mármint a Kádár-kormány – H. A.], és így szavatolják személyi biztonságukat...” A megállapodás alapján 1956. november 22-én délután hat óraker a következő személyek hagyták el a nagykövetség épületét: Nagy Imre, Losonczy Géza, Donáth Ferenc, Táncos Gábor, Haraszi Sándor, Jánosi Ferenc, Fazekas György, Szilágyi József, Ujhelyi Szilárd, Vásárhelyi Miklós, feleségeik és gyermekeik, valamint Rajk Lászlóné. Amikor Nagyék elhagyták az épületet, a kirendelt autóbuszra szálltak, ahol a szovjet katonák – az új magyar kormány segédletével – elrabolták őket.

Ujhelyi Szilárd erről 1982-ben a következőket nyilatkozta: „... Felszálltunk [az autóbuszra – H. A.], de miután Soldatic azt látta, hogy csak van valami aggály, azt mondta Nagy Imrének, hogy két munkatársát velünk küldi, hogy biztos legyen abban, hogy ők az

54 Top Secret 1956, 146.

55 Lásd a 149. oldalon levő dokumentumot.

egyezményt megtartják. A jugoszlávok – Georgijević és Dikić, akik diplomaták voltak – felszálltak az autóbuszra. Az autóbusz mögött állt egy személykocsi, de amögött már egy harckocsi állt. Így indult el ez a menet. A Benczúr utca sarkán (Donáth) Feri édesanyja szólt, hogy »Én itt lakom, miért nem fordulunk be? Tegyenek le!« »Nyugalom, nyugalom!« – mondta a rendőr. Erre Feri édesanyja azt válaszolta, hogy borzasztó így bánni felnőtt emberekkel. Ez szállóigévé vált! Az autóbusz tehát ment tovább, az Ajtósi Dürer sorra befordult, majd megállt. Itt valami magas rangú szovjet tiszt szállt fel, és felszólította a jugoszláv elvtársakat, hogy hagyják el az autóbuszt. Erre azok azt válaszolták, hogy nem hagyják el. A szovjet tiszt pedig azt felelte, hogy akkor eltávolítja őket. Le is rugdosták őket. Mi pedig elindultunk, és kikötöttünk a II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskolában, ahol az autóbusz sorfalként álló katonák közé állt be. [...] Még aznap este Imre bácsinál megjelent Roman Walter, aki a román párt nevében kapacitálta Nagy Imrét, hogy meg kellene egyezni, le kellene mondani, meg nem tudom még, mi mindent szeretett volna elérni...⁵⁶

Tehát a megállapodással ellentétben Nagy Imréeket lakásaik helyett a mátyásföldi II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskola épületébe szállították, amely akkor a szovjet KGB magyarországi parancsnokságának szálláshelye volt. A családokat irodákba, tantermekbe és szertárakba különítették el. Másnap a csoportot két szovjet repülőgéppel Romániába, a Bukarest melletti Snagovba szállították.

Azóta már tudjuk, hogy Kádár, amikor aláírta a megállapodást, tisztában volt vele, hogy nem fogja betartani azt. Magyarán a Kádár-kormány első külföldi kormányval kötött megállapodása már hazugságnak bizonyult! Viszont az még nem bizonyított – amit egyébként a magyar kutatók nagy része is vall –, hogy a jugoszláv fél az egyezmény aláírásakor tudta-e, hogy Nagyékát nem fogják hazaszállítani. Történelmi tény, hogy az eset után a belgrádi kormány részéről Vidić november 23-án magához rendelte Magyarország belgrádi ügyvivőjét, s tájékoztatást kért: a követséget elhagyó személyek miért nem tértek haza. Majd meggyőződését fejezte ki, hogy a magyar kormány nem fogja megszegni a 21-én kötött megállapodást: »...Ha ez nem így történne, akkor ezt a JSZNK (Jugoszláv Szocialista Népköztársaság) kormánya nemcsak a két ország között fennálló baráti viszony durva megsértésének tekintené, hanem a nemzetközi jog elismert szabályai megsértésének is...⁵⁷ Viszont ez a diplomáciai tett még nem bizonyít

56 *Interjú Ujhelyi Szilárdal.* Budapest, 1982, Oral History Archívum – 56-os Intézet.

57 *Magyar Szó*, 1956. november 24.

semmit, hiszen az ilyen jellegű diplomáciai manőver összeegyeztethető a titói Jugoszlávia Keletnek és Nyugatnak egyaránt megfelelni kívánó hintapolitikájával.

A FORRADALOM UTÁNI HELYZET ÉS A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK ALAKULÁSA

Magyarországon december elejére már gyakorlatilag leverték a fegyveres ellenállást, így az MSZMP központi bizottsága elemezte az októberi eseményeket. December 3-án határozatba foglalta az „ellenforradalom” kitérésének négy fő okát⁵⁸, amely logikai sorrendbe állítva könnyen alátámasztotta a kommunista világban már bevált és megszokott összeesküvés-elméletet. Eszerint: a nemzetközi imperialista erők által támogatott belső reakció koncentrált támadást indított az elkövetett hibák miatt meggyöngült rendszer ellen, amely támadást belülről bomlasztó árulók segítették.⁵⁹ Ebbe a koncepcióba könnyen beleillett Tito országának vélt vagy valós szerepe. A jugoszláv kártyát a Nagy Imre-perben többször fel is használták, csupán a szovjet–jugoszláv–magyar viszonyok alakulásától függött az aktualizálása. 1957 elejére már egyértelműen árulónak bélyegezték a Nagy Imre-csoportot, a köztük és az „amerikai imperializmus” közötti kapocs szerepét pedig a jugoszlávokra osztották.⁶⁰ Ennek alátámasztására a következő érveket sorolták fel Kádárék: Nagy Imre a szocializmus építésének jugoszláviai modelljéhez, azaz a nemzeti kommunizmushoz állt közel, továbbá a forradalom leverését követő menedékjog, valamint az a tény, miszerint az Amerikai Egyesült Államok a térségben a jugoszláv típusú rendszer terjedésére számított, hogy így gyöngítse a szovjet blokkot.

Az SZKP XX. kongresszusa után Jugoszláviának lehetősége nyílt szocializmusépítési modelljének propagálására, s ilyen szempontból a lengyel és a magyar válság kapóra jött Titónak, amely nyomán hozzá közelíthetők a szovjet befolyáson lazítani próbáló országok.⁶¹ Ezek a folyamatok megerősítették Hruscsovban és más szovjet vezetőkben azokat a szándékokat, amelyek kemény eszközökkel a saját táboruk megerősítésére irányultak.

58 Top Secret 1956–1959, 23.

59 Ripp Zoltán: i. m. 152–163.

60 Uo.

61 Uo.

A jugoszláv–szovjet konfliktus rávilágított arra, hogy mindkét országot egymástól eltérő célok vezérlik. A szovjet vezetés számára egyértelmű volt, hogy a szocialista világrendszer csak egységes tömböt alkotva és egy központból irányítva győzedelmeskedhet. Moszkva szándéka ekkor is az volt, hogy Jugoszláviát ehhez az egységes tömbhöz csábítsa.

Az MSZMP kb határozatára Edvard Kardelj válaszolt⁶², aki megismételte a Tito pulai beszédében elmondottakat, a magyar forradalom kitörésének okait, kidomborítva a „Rákosi–Gerő-klikk” tevékenységét.

Tito és Kardelj beszéde egyaránt része volt annak az ideológiai harcnak, amit Jugoszlávia kezdett meg, s célja az volt, hogy relativizálja a szovjet beavatkozás, azaz az „ellenforradalom leverésének” támogatását, s így kizárja annak lehetőségét, hogy azt azonosítani lehessen a sztálinista modell belgrádi részről való elfogadásával.

Ebből kiindulva megállapíthatjuk, hogy a Nagy Imre-csoport elrablását követő jugoszláv–magyar, és jugoszláv–szovjet jegyzékháború csupán presztízsharc volt, s legkevésbé szólt Nagy Imrééről. A jegyzékháború kisebb-nagyobb intenzitással folyt egészen Nagy Imre 1958. június 16-án bekövetkezett kivégzéséig, amikor ugyanis ez a „háború” nagyobb intenzitást vett.

A jugoszláv–szovjet viszony romlása megállíthatatlannak tűnt, s kiterjedt a gazdasági kapcsolatokra is, aminek Jugoszlávia látta nagyobb kárát. Belgrádban le is vonták a következtetést. 1958 őszétől a presztízsharc már a kulisszák mögött zajlott, mindkét fél ragaszkodott saját álláspontjához, de jelezték is egymásnak, miszerint valamennyien a meddő vita lezárásában érdekeltek. A Szovjetunió kénytelen volt tudomásul venni Jugoszlávia különutasságát, hogy kivonta magát a blokkpolitika hatásköréből.⁶³ Titónak sem állt érdekében a viszály további fenntartása a magyar 56 ügyében, s a vita mielőbbi lezárására törekedett.

62 Lásd a 156. oldalon lévő dokumentumot.

63 Ripp: i. m. 160.

